

Kantoren Stichthage
Koningin Julianaplein 10
2595 AA Den Haag

Postbus 11756
2502 AT Den Haag
telefoon (070) 515 30 00
www.pelsrijcken.nl

**Pels Rijcken
& Droogleever**
*Fortuijn advocaten
en notarissen*

Per telefax: 020-622 65 77 en per gewone post

De Roos & Pen Advocaten
De heer mr. J.S. Pen
Keizersgracht 332
1016 EZ AMSTERDAM

onze ref. ED/KB/10026302
uw ref. -
inzake Unie van Waterschappen /
waterschapsverkiezingen

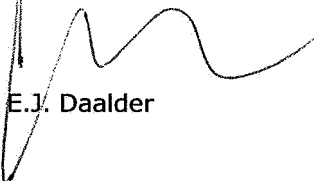
E.J. Daalder
advocaat
t (070) 515 37 17
f (070) 515 30 76
ej.daalder@pelsrijcken.nl

31 oktober 2008

Amice,

Bijgaand een afschrift van mijn brief aan de president en van de in die brief genoemde producties. Ik had de producties graag eerder toegezonden, maar, zoals je kunt zien, is een aantal daarvan van zeer recente datum.

Met vriendelijke groet,

E.J. Daalder

Kantoren Stichtage
Koningin Julianaplein 10
2595 AA Den Haag

Postbus 11756
2502 AT Den Haag
telefoon (070) 515 30 00
www.pelsrijcken.nl

**Pels Rijcken
& Droogleever**
*Fortuijn advocaten
en notarissen*

Bezorgen met bericht van ontvangst

Rechtbank Den Haag
Bureau Kort Geding
De heer mr. H.F.M. Hofhuis
Prins Clauslaan 60
2595 AJ DEN HAAG

onze ref. ED/KB/10026302
uw ref. -
inzake Unie van Waterschappen /
waterschapsverkiezingen

E.J. Daalder
advocaat
t (070) 515 37 17
f (070) 515 30 76
ej.daalder@pelsrijcken.nl

31 oktober 2008

Edelachtbare heer,

Ten behoeve van het kort geding, waarvan de behandeling is bepaald op maandag 3 november a.s. om 14.00 uur, zal ik de belangen van de gedaagde partijen behartigen. Ik zend u op voorhand nog een aantal producties, waarop ik mij ter zitting zal beroepen. Het betreft de volgende producties:

1. model-protocol
2. beknopte beschrijving voorziening briefstemmen
3. verklaring DigiNotar van 29 oktober 2008
4. rapportage PWC over de vernietiging van vertrouwelijke bestanden d.d. 30 oktober 2008
5. verklaring Moore/RR Donnelley d.d. 22 oktober 2008
6. rapport Collis d.d. 9 oktober 2008

datum 31 oktober 2008
onze ref. ED/KB/10026302

2/2

Voor de aan deze brief te besteden aandacht zeg ik u graag dank. Een kopie van deze brief en van de daarbij behorende producties heb ik heden zowel per fax als per post aan mr. Pen, raadsman van eiseres, toegezonden.

Met vriendelijke groet,

E.J. Daalder

Productie 1

Waterschapsverkiezingen 2008

Protocol

(art. 2.45, vierde lid Waterschapsbesluit)

Datum: 7 oktober 2008

Documentgegevens

Document	Protocol
Project	Waterschapsverkiezingen 2008
Auteur(s)	Zulayka Belliot, Collis Simon Bouwman, Het Waterschapshuis Marianne van der Veen, Het Waterschapshuis Jordy Schreurs, Het Waterschapshuis
Status	Definitief ontwerp

Versieoverzicht

	Datum	Auteur	Reviewer	Omschrijving
0.1	21-07-2008	J. Schreurs		Eerste opzet
0.2	30-07-2008	J. Schreurs		Nadere invulling
0.3	05-08-2008	J. Schreurs	S. Bouwman M. van der Veen	Eerste concept
0.4	06-08-2008	Z. Belliot		Aanvulling t.a.v. testen
0.5	14-08-2008	J. Schreurs		Kruisverwijzingstabel
0.6	29-08-2008	M. van der Veen		Aanvulling H3 en algemene aanvullingen
0.7	12-9-2008	M. van der Veen	J. Schreurs S. Bouwman	Aanvulling t.a.v. beveiliging, tijdigheid en betrouwbaarheid
0.8	19-9-2008	M. van der Veen		Verwerking opmerkingen werkgroep bestuurlijke en juridische zaken
1.0	22-9-2008	M. van der Veen	S. Bouwman	Definitief ontwerp
1.1	02-10-2008	M. van der Veen	J. Gunter A. van Kampen	Definitief ontwerp na bespreking stuurgroep
1.2	07-10-2008	M. van der Veen		Lijst met afkortingen

Lijst met afkortingen

BPR	Agentschap Basisadministratie Persoonsgegevens en Reisdocumenten
C10	Vertrouwelijk bestand met stemcodes in combinatie met de NAW gegevens van de kiesgerechtigden
GBA	Gemeentelijke Basisadministratie voor persoonsgegevens
H00	Bestand met technische informatie over een gegenereerd bestand
HWH	Het Waterschapshuis
ICR	Intelligent Character Recognition
K10	Kiesregister
K50	Belangengroeperingen- en kandidatenregister
OCR	Optical Character Recognition
OMR	Optical Mark Recognition
PSB	PrintServiceBureau
RIPOCS	Server voor het uitvoeren van de cryptografische functies van de Portal.
RWS	Regeling waterschapsverkiezingen 2008
TNT	Thomas Nationwide Transport
UvW	Unie van Waterschappen
VPN	Virtual Private Network
VPSB	VerwerkingPrintServiceBureau
Wsb	Waterschapsbesluit
Wsw	Waterschapswet
WV-stuf	Waterschapsverkiezingen Standaard Uitwisselingsformaat

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
2.	Partijen en verantwoordelijkheden	6
2.1	Verkiezingsorganisatie waterschap	6
2.1.1	Aangewezen personen o.g.v. artikel 2.5 Wsb, eerste en tweede lid.....	7
2.2	Verkiezingsorganisatie extern	7
4.	Procedurele maatregelen.....	11
4.1	Scheiding functies.....	11
4.2	Rapportages.....	11
5.	Vorbereiding stemming en stemopneming	12
5.1	Aanmaken stembescheiden	12
5.2	De stembescheiden	13
5.2.1	Het stembiljet	13
5.3	Verzending stembescheiden	14
5.4	Vervangende stembescheiden	14
5.5	Waarborgen stemgeheim en beveiliging	15
5.5.1	Productieproces.....	15
5.5.2	Responsverwerking	16
6.	Stemming	18
6.1	Stemperiode	18
6.1.1	Ter post bezorging.....	18
6.1.2	Het uitbrengen van de stem.....	18
6.1.3	Sluiting stemming	18
7.	Stemopneming	19
7.1	Responsverwerking	19
7.1.1	Transport en ontvangst	19
7.1.2	Verwerking	19
7.1.3	Inlezen viewer	21
7.1.4	Tijdelijke opslag stembiljetten	21
7.1.5	Transport naar waterschappen	21
7.2	Voorlopige uitslag	21
7.3	Telling en hertelling met ander systeem	21
7.4	Testen	21
8.	Opslaan en vernietigen van de stembiljetten na de stemopneming	23

1. Inleiding

Van 13 november tot 25 november om 12.00 uur kiezen de ingezetenen van de waterschappen in Nederland de leden van de categorie ingezetenen van het algemeen bestuur van deze waterschappen. Binnen het algemeen bestuur zijn ook de categorieën Bedrijven, Ongebouwd en Natuurterreinen vertegenwoordigd. De bestuursleden voor deze categorieën worden niet rechtstreeks gekozen, maar benoemd door bij wet of provinciaal reglement aangewezen organisaties.

De verkiezingen voor de categorie ingezetenen vinden per brief plaats.

De wettelijke grondslag voor de waterschapsverkiezingen is te vinden in de Waterschapswet (Wsw), het Waterschapsbesluit (Wsb) en de Regeling waterschapsverkiezingen 2008 (Rws).

Volgens artikel 2.44 Wsb wordt onder de voorziening briefstemmen verstaan: de voorziening die het stembureau in staat stelt de per brief uitgebrachte stemmen te verwerken en de uitslag van de verkiezing vast te stellen.

Op grond van artikel 2.45, vierde lid Wsb moet het dagelijks bestuur van elk waterschap een protocol opstellen teneinde te waarborgen dat de voorziening briefstemmen voldoet aan de in de leden 1, 2 en 3 van artikel 2.45 genoemde eisen en voorschriften. Ten minste twee weken voor het begin van de stemming wordt het protocol ter inzage gelegd op het kantoor van het waterschap en wordt het toegezonden aan Gedeputeerde Staten.

De waterschapsverkiezingen 2008 worden op eenduidige wijze voor elk waterschap georganiseerd en uitgevoerd. Dit model-protocol geldt in beginsel voor elk waterschap.

Hoofdstuk 2 van dit protocol geeft inzicht in de verkiezingsorganisatie, tevens worden de verantwoordelijkheden van deze organisaties aangegeven. Hoofdstuk 3 beschrijft de voorziening briefstemmen en hoe de gegevens worden overgedragen. Hoofdstuk 4 beschrijft de procedurele maatregelen die zijn genomen om te voldoen aan de eisen die voor het houden van rechtsgeldige verkiezingen gelden. Hoofdstuk 5 beschrijft de voorbereiding van de stemming en stemopneming. In hoofdstuk 6 wordt het proces rond stemming belicht. Hoofdstuk 7 beschrijft het proces van stemopneming. Hoofdstuk 8 behandelt het opslaan en vernietigen van de stembiljetten na de stemopneming.

2. Partijen en verantwoordelijkheden

2.1 Verkiezingsorganisatie waterschap

Algemeen bestuur

Het algemeen bestuur van het waterschap heeft geen wettelijke taak bij (de voorbereiding van) de stemming, de stemopneming en de vaststelling van de uitslag. Na de vaststelling van de uitslag onderzoekt het zittende algemeen bestuur de geloofsbrieven en beslist of de benoemden als lid van het algemeen bestuur worden toegelaten.

Dagelijks bestuur

Het dagelijks bestuur van het waterschap is verantwoordelijk voor dit protocol (art. 2.45, vierde lid Wsb). Het dagelijks bestuur stelt het stembureau in (art. 18 Wsw). Het dagelijks bestuur bepaalt de wijze van loting voor de nummering van de kandidatenlijsten (art. 2.40, vierde lid Wsb) en stelt modelformulieren vast, o.a. het model voor de kandidatenlijsten (art. 2.51, derde lid Wsb). Het dagelijks bestuur zorgt ervoor dat de in de brievenbus van het waterschap gedeponeerde stembiljetten ten spoedigste worden gedeponeed in de stembus in het kantoor van het waterschap (art. 3 Rws). Bij een ernstige externe verstoring van de stemming kan het dagelijks bestuur het tijdstip waarop de stemming eindigt met maximaal twee dagen verlengen (art. 2.52, tweede lid Wsb).

Voorzitter van het waterschap

De voorzitter van het waterschap is verantwoordelijk voor de verzending van de stembescheiden (art. 2.49 Wsb). Tevens maakt hij openbaar wanneer de stembescheiden worden toegezonden, de zittingen van het stembureau zijn en het ter inzage leggen van het protocol (art. 2.52 Wsb). De voorzitter van het waterschap draagt zorg voor de bewaring van de verzegelde pakken met stembiljetten. Hij vernietigt deze na drie maanden nadat over de toelating van de benoemden onherroepelijk is beslist (art. 2.94, eerste lid Wsb).

Voorzitter van het stembureau

De voorzitter van het waterschap is tevens voorzitter van het stembureau (art. 18 Wsw). In die hoedanigheid reikt hij aan kiezers die hun stembescheiden kwijt zijn of die geen stembescheiden hebben ontvangen, vervangende stembescheiden uit (art. 2.50, eerste lid Wsb).

Stembureau

Het stembureau wordt ingesteld door het dagelijks bestuur van het waterschap (art. 18 Wsw). De leden van het stembureau geven tijdens de uitoefening van hun functie geen blijk van hun gezindheid ten aanzien van de aan de verkiezing deelnemende belangengroeperingen (art. 2.4 Wsb).

Het stembureau kan zich bij de uitvoering van de werkzaamheden laten bijstaan door daartoe door hem aangewezen personen (art. 2.5, eerste lid Wsb).

In bijlage 1 wordt de samenstelling van het stembureau beschreven.

Verantwoordelijkheden van het stembureau in het kader van de stemming en stemopneming:

- Wijst tenminste twee gekwalificeerde personen aan die gedurende de stemopneming aanwezig zijn om de voorziening briefstemmen te bedienen, om in opdracht van het stembureau handelingen te verrichten aan de voorziening en om te controleren of de voorziening functioneert (art. 2.5, tweede lid Wsb).
- Nummert de ingediende kandidatenlijsten (art. 2.40 Wsb).

- Voorziet elke kiesgerechtigde van een unieke, willekeurige en vertrouwelijke code (art. 2.48, eerste lid Wsb).
- Stelt een referentiebestand op van alle mogelijk uit te brengen stemmen en maakt dit tenminste vierentwintig uur voor de aanvang van de stemming openbaar door plaatsing van het bestand op internet. Om de kiezer in staat te stellen de integriteit van het referentiebestand vast te stellen wordt een controlewaarde berekend. Het stembureau maakt deze controlewaarde bekend (art. 2.48, tweede lid Wsb).
- Houdt toezicht op de stembus die tijdens kantooruren is geplaatst in een voor het publiek toegankelijke ruimte in het kantoor van het waterschap (art. 3 Rws).
- Brengt onmiddellijk na het einde van de stemming de in de stembus of brievenbus van het waterschap gedeponeerde stembiljetten over naar de ruimte waar de stemopneming plaatsvindt (art. 2.54, vierde lid Wsb).
- Kan besluiten tot het tussentijds overbrengen van de stembiljetten die in de stembus zijn gedeponeerd naar de ruimte waar de stemopneming plaatsvindt. Hiervan wordt melding gemaakt in het proces-verbaal (art. 3 Rws).
- Gaat onmiddellijk na de sluiting van de stemperiode over tot vaststelling van de uitslag van de verkiezing (art. 2.64, eerste lid Wsb).
- Stelt voorafgaand aan de stemopneming van de per brief uitgebrachte stemmen vast dat de voorziening gereed is voor de stemopneming en dat er geen stemmen in het geheugen van de voorziening zijn opgeslagen (art. 2.64, derde lid Wsb).
- Stelt het aantal stemmen vast dat per brief is uitgebracht (art. 2.66, eerste lid Wsb).
- Beslist over de geldigheid van de stembiljetten (art. 2.66, derde lid Wsb).
- Stelt de voorlopige uitslag van de stemming vast (art. 2.69 Wsb).
- Stelt ten aanzien van iedere lijst het aantal op iedere kandidaat uitgebrachte geldige stemmen vast en de som van deze aantallen (art. 2.75 Wsb).

2.1.1 Aangewezen personen o.g.v. artikel 2.5 Wsb, eerste en tweede lid

Het stembureau kan zich laten bijstaan door daartoe door hem aangewezen personen. Dit kunnen ambtenaren zijn, maar ook medewerkers van een voor de stemopneming ingeschakeld bedrijf.

2.2 Verkiezingsorganisatie extern

Unie van Waterschappen te Den Haag (UvW)

De Unie van Waterschappen is de overkoepelende organisatie van alle waterschappen in Nederland. De ledenvergadering van de UvW, waarin alle waterschappen zijn vertegenwoordigd, heeft in maart 2004 het besluit genomen om de waterschapsverkiezingen gezamenlijk in het Project Landelijke Waterschapsverkiezingen 2008 te organiseren. Hiervoor heeft de ledenvergadering in juni 2006 een koepelplan vastgesteld met daarin de aanpak van het project en de begroting. Elk waterschap heeft hiertoe in april 2007 volmacht verleend aan de UvW.

Stichting Het Waterschapshuis te Edam (HWH)

Het Waterschapshuis is de regie- en uitvoeringsorganisatie voor de waterschappen op het gebied van Informatie en Communicatie Technologie (ICT). HWH realiseert en coördineert in opdracht van de UvW een aantal producten en diensten. Elk waterschap heeft aan HWH mandaat en volmacht verleend om uitsluitend t.b.v. de waterschapsverkiezingen namens het waterschap, rechtstreeks dan wel indirect kiesrechtgegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie voor persoonsgegevens (GBA) te betrekken. Elk waterschap heeft HWH gemandateerd uitvoering te geven conform artikel 12 van het Rws.

PrintServiceBureau (PSB)

Het bedrijf dat is belast met het print- en drukwerk van de stempakketten.

VerwerkingPrintServiceBureau (VPSB)

Het bedrijf dat is belast met de responsverwerking van de stembiljetten en de opslag van de verwerkte stembiljetten.

3. Voorziening briefstemmen

Volgens artikel 2.44 Wsb wordt onder de voorziening briefstemmen verstaan: de voorziening die het stembureau in staat stelt de per brief uitgebrachte stemmen te verwerken en de uitslag van de verkiezing vast te stellen. De voorziening briefstemmen valt uiteen in een deel dat de stemmen verwerkt en een deel dat de uitslag vaststelt. Alle uitgebrachte stemmen (ingevulde stembiljetten) worden tijdens de stemopneming verwerkt tot een digitale weergave van de stemmen. De dataverwerking gaat volgens het zogenaamde Waterschapsverkiezingen Standaard Uitwisselingsformaat (WV-STUF). WV-STUF is een serie afspraken over datastromen waarin gegevens tussen partijen worden uitgewisseld. Doordat WV-STUF en de referentiebestanden zijn gepubliceerd, kan samen met het bestand "verwerkte stemmen", de telling of hertelling van de uitgebrachte stemmen desgewenst plaatsvinden met behulp van een systeem dat geen onderdeel is van de voorziening.

Naast de voorziening briefstemmen worden andere voorzieningen gebruikt om de uitvoering van het verkiezingsproces te ondersteunen:

- **Bestandendienst**

De Bestandendienst ontvangt de gegevens uit het GBA en verwerkt deze gegevens tot een kiesregister en maakt het WV-STUF K10 bestand aan dat de input is voor een volgende fase in de voorbereiding van het verkiezingsproces. Tevens verwerkt de Bestandendienst de gegevens van de belangengroeperingen en kandidaten en maakt het WV-STUF K50 bestand aan dat de input is voor een volgende fase in de voorbereiding van het verkiezingsproces.

- **Portal**

De Portal is een netwerkapplicatie waarmee alle processen rondom het voorbereiden, uitvoeren en afsluiten van verkiezingen worden gefaciliteerd. Het is het centrale punt waar de informatiestromen samen komen en worden verwerkt én van waaruit door elke partij informatie wordt verstuurd of opgehaald. Om de bestandsintegriteit te kunnen controleren, vindt er bij het overdragen van een bestand altijd een checksum-controle plaats. Op basis daarvan kan de ontvangende partij besluiten het bestand wel of niet te accepteren. Verschillende gebruikers hebben verschillende verantwoordelijkheden en functies tot hun beschikking. Als de gebruiker inlogt, worden automatisch de bij zijn autorisatie passende functionaliteiten toegekend. Na het uitvoeren van taken binnen de Portal, wordt er een bericht verstuurd aan de gebruiker(s) die daarna actie moet(en) ondernemen. De Portal wordt gebruikt om de beheerstaken van meerdere verkiezingen van verschillende organisaties tegelijkertijd te organiseren. De gegenereerde rapporten worden door de Portal per verkiezing in een digitaal archief geplaatst. Hierdoor blijven de rapporten beschikbaar voor de gebruikers van de Portal.

- **Toegang tot de Portal**

Alle partijen/gebruikers die toegang willen tot de Portal maken verbinding met een Virtual Private Network (VPN). VPN zorgt voor een beveiligde en encrypted verbinding over het internet tussen de gebruiker en de Portal.

- **RIPOCS**

RIPOCS is verantwoordelijk voor de uitvoering van cryptografische functies van de Portal. RIPOCS voert kritische processen uit, zoals het genereren van stemcodes. Voor al deze processen geldt dat ze gebruik maken van geheime cryptografische sleutels om de berekeningen te maken en dat deze processen vooraf zijn beoordeeld en in een beveiligde semi-offline omgeving zijn geïsoleerd. De servers staan opgesteld in een braak- en brandveilige computerkluis met eigen koel- en veiligheidsvoorzieningen.

De geheime cryptografische sleutels voor deze servers zijn aangemaakt door een automatisch functionerend proces, waarvan alle relevante vertrouwelijke cryptografische sleutels en berekeningen binnen een zgn. security module worden opgeslagen, resp. uitgevoerd, in het bijzijn van een notaris en een vertegenwoordiger van een beveiligingsbedrijf. Met de geheime sleutels wordt het stemgeheim van de kiezer gewaarborgd. Via cryptografische berekeningen is het mogelijk om via de Portalfunctie Helpdesk oorspronkelijke stempakketten, waarvoor een vervangend pakket wordt uitgereikt, te blokkeren (art. 2.50, tweede lid Wsb). Op basis van de door Helpdesk doorgegeven mutaties wordt het betreffende referentiebestand door RIPOCS gemodificeerd.

4. Procedurele maatregelen

Naast de vereisten die aan de in hoofdstuk 3 beschreven voorziening worden gesteld om de integriteit en de betrouwbaarheid van de stemming te kunnen waarborgen zijn procedurele maatregelen noodzakelijk.

4.1 Scheiding functies

Een belangrijk kenmerk van de manier waarop de waterschapsverkiezingen 2008 zijn georganiseerd is de scheiding van functies. Hiermee wordt bedoeld dat de werkzaamheden en de aansturing van die werkzaamheden door verschillende instanties, personen worden uitgevoerd. Dit komt tot uiting in de volgende maatregelen:

- Scheiding van functies in de Portal, te weten:

Rol	Organisatie	Korte beschrijving
PORTALADMIN	Het Waterschapshuis	Zorgt initieel voor het aanmaken van alle Waterschappen, verkiezingen en hun Admin gebruikers. Maakt ook de nodige rollen voor Het Waterschapshuis aan en de benodigde rollen voor de diverse leveranciers noodzakelijk voor productie van stempakketten en het verwerken van de geretourneerde ingevulde stembiljetten.
HWH	Het Waterschapshuis	Bedient centrale functies, controleert als gemandateerde organisatie en aangewezen personen van het stembureau de voortgang van de verschillende fasen. Deze rol is overkoepelend voor alle verkiezingen.
ORGADMIN	Waterschap	Beheert gebruikers voor zijn eigen waterschap en kent de rollen toe.
PREPARATOR	Waterschap	Zorgt voor de voorbereidingen van de verkiezingen, waaronder het klaarzetten van de kandidatenlijst en het controleren van de statistieken (rondom kiezers en kandidaten en lijsten).
VALIDATOR	Waterschap	Valideert de namen van belangenroeperingen en kandidatenlijsten.
BOARD	Waterschap	Heeft toegang tot Stembureau functies, te weten: publiceren van referentiebestand, voortgang en status van de verkiezingen monitoren, (voorlopige) uitslag vaststellen en bekendmaken.
CONTROLLER	Waterschap	Verzamelt de rapportages die de Portal genereert van het waterschap
HELPDESK	Waterschap	Biedt vervangende stempakketten aan stemgerechtigden die deze niet hebben ontvangen of kwijt zijn geraakt.
PSB	Extern	Verantwoordelijk voor het aanmaken van de stembiljetten.
VPSB	Extern	Verantwoordelijk voor het verwerken van de ontvangen stembiljetten.

Binnen een organisatie worden de rollen toegekend aan verschillende personen.

De verantwoordelijkheden, taken en bevoegdheden van de verschillende functies staan beschreven in de Administratieve Organisatie Waterschapsverkiezingen 2008. Dit document is te vinden op: www.waterschapsverkiezingen.nl

4.2 Rapportages

Van de overdracht van de data gegevens, bestanden, geproduceerde stempakketten, retourenveloppen en stembiljetten wordt schriftelijk en door middel van ondertekening door een bevoegde functionaris verantwoording afgelegd.

5. Voorbereiding stemming en stemopneming

5.1 Aanmaken stembescheiden

De stembescheiden omvatten het stembiljet met retourenvelop, de kandidatenlijsten en instructies voor de kiezer (art. 2.51, eerste lid Wsb).

De stembescheiden worden gemaakt op basis van twee gegevensbestanden.

- Het kiesregister (K10)
In het kiesregister zijn de gegevens opgenomen van de personen die op de dag van de kandidaatstelling (16 september 2008) ingezetene zijn van het waterschap, niet zijn uitgesloten van het kiesrecht en 18 jaar of ouder zijn op de laatste dag van de stemperiode (25 november 2008). Ingezetenen zijn zij die hun werkelijke woonplaats in het waterschap hebben. Bij het bepalen hiervan wordt, behoudens bewijs van het tegendeel, uitgegaan van de gegevens in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA).
- Het lijsten- en kandidatenregister (K50)
In dit register zijn per waterschap de gegevens van de deelnemende belangengroeperingen en de daarbij behorende kandidaten opgenomen.

Deze bestanden zijn gebaseerd op het opgestelde standaardisatiedocument Standaard Uitwisseling Formaat Waterschapsverkiezingen 2008, WV-STUF' dat te vinden is op www.waterschapsverkiezingen.nl.

Het agentschap BPR levert de gegevens uit het GBA via een beveiligde verbinding aan de Bestandendienst. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van het File Transfer Protocol voor bestandsuitwisseling. De Bestandendienst leest deze gegevens in en alle kiesgerechtigden die binnen de afbakening van het verzorgingsgebied van een waterschap vallen worden aan dit waterschap gekoppeld. Hiermee ontstaan in totaal 26 kiesregisters voor de 26 waterschappen.

Nadat het waterschap het kiesregister heeft goedgekeurd en bevroren genereert de Bestandendienst de K10, de H00 (bestand met technische informatie over het gegenereerde bestand) en de managementinformatie (statistieken en hash van de K10). Wanneer deze door het waterschap akkoord zijn verklaard, worden de K10 en de H00 gezippt klaargezet in de Portal.

Ook het bestand met lijsten en kandidaten wordt opgesteld door het waterschap. Een belangengroepering verzoekt het stembureau schriftelijk de aanduiding waarmee zij voor de verkiezing op de kandidatenlijst wenst te worden vermeld (art 2.9, eerste lid Wsb).

Het waterschap registreert de goedgekeurde naam van de belangengroepering via de module Kandidaatstelling van de Bestandendienst, zodat de betreffende belangengroepering een gebruikersnaam en wachtwoord ontvangt. Op deze manier kan de belangengroepering zelf zijn gegevens registreren in de Bestandendienst. Wanneer niet van deze mogelijkheid gebruik wordt gemaakt en de formulieren handmatig zijn ingevuld en op de dag van kandidaatstelling ingeleverd worden voert het waterschap alsnog de gegevens in de Bestandendienst in. Een kandidaat wordt op de kandidatenlijsten vermeld met naam, voorletters, en woonplaats. Achter de voorletters kan tussen haakjes de roepnaam en het geslacht, eveneens tussen haakjes, worden vermeld (art 2.17, eerste lid en art. 2.51 Wsb).

Nadat het stembureau alle kandidaten en lijsten gecontroleerd heeft, de volgorde van de lijsten is vastgesteld en de gegevens door het waterschap goedgekeurd zijn genereert de Bestandendienst de K50, de H00 en managementinformatie. Wanneer deze geaccordeerd zijn door het waterschap wordt de K50 klaar gezet in de Portal.

De voorzitter van het stembureau maakt de lijsten zo spoedig mogelijk openbaar en vermeldt welke lijsten een lijstencombinatie vormen. De genummerde en van aanduiding van de belangengroepering voorziene lijsten worden op het kantoor van het waterschap ter inzage gelegd (art 2.43 Wsb).

Ten behoeve van het aanmaken van de stembescheiden voorziet de voorziening RIPOCS elke kiesgerechtigde van een unieke, willekeurige en vertrouwelijke code (art. 2.48, eerste lid Wsb). Deze code wordt berekend op basis van een betekenisloos, uniek en willekeurig volgnummer voor iedere kiezer. Het bestand waarin alle stemcodes staan in combinatie met de NAW gegevens van de kiesgerechtigden is het vertrouwelijke bestand C10. De combinatie van deze gegevens is echter noodzakelijk voor de productie van de stembescheiden. Alleen de drukker van de stembescheiden beschikt over de sleutel waarmee het C10 bestand leesbaar en daarmee verwerkbaar kan worden gemaakt. Het sleutelbeheer vindt volledig automatisch plaats door een speciale, cryptografische component in RIPOCS en kent alleen een vercijferingssleutel voor en van de producent van de stembescheiden. RIPOCS is de fysiek en logisch afgesloten voorziening die voor gebruik door een onafhankelijke partij geverifieerd is. De audit gegevens hiervan worden door een onafhankelijke functionaris gewaarmerkt.

De C10 is opgebouwd uit:

- NAW gegevens kiesgerechtigde
- Stemrecht voor één of meer kiesdistricten
- Poststem gegevens (OCR coderegels)
- Indicator type entry (stemmer, vervangend of test)

Daarnaast wordt een referentiebestand opgesteld. In dit referentiebestand zijn voor elke kiezer alle mogelijk uit te brengen stemmen in gecodeerde vorm opgenomen.

Dit referentiebestand wordt ten minste vierentwintig uur voor aanvang van de stemming openbaar gemaakt door plaatsing van het bestand op internet (art. 2.48, tweede lid Wsb). Om het stembureau in staat te stellen de integriteit van het referentiebestand vast te stellen wordt een controlewaarde (hash-waarde) berekend. Het stembureau maakt deze controlewaarde bekend in de Staatscourant.

5.2 De stembescheiden

Op 13, 14 en 15 november 2008 ontvangt elke kiezer van de voorzitter van het waterschap waar hij op 16 september 2008 kiesgerechtigd is, de stembescheiden (art. 2.49 Wsb). De stembescheiden bestaan uit (art. 2.51, eerste lid Wsb):

- het stembiljet met retourenveloppe
- de kandidatenlijsten en instructies voor de kiezer

De Naam-, Adres- en Woonplaatsgegevens van de kiezer staan buiten op de envelop waarin de stembescheiden worden verzonden.

- een gepersonaliseerde brief met instructies voor de kiezer

5.2.1 Het stembiljet

Het model-stembiljet voor de waterschapsverkiezingen is vastgesteld bij ministeriële regeling. Op het stembiljet staan de volgende elementen vermeld:

- Invulinstructie
- Naam van het waterschap
- Jaar en nummer van de verkiezing
- Een invulvakje voor de laatste twee cijfers van het geboortejaar
  - Het geboortejaar is een niet-identificeerbaar gegeven van de kiezer dat de kiezer moet invullen om misbruik van stembiljetten tegen te gaan (art. 2.53 derde lid Wsb).

- De lijstnummers en aanduidingen van de belangengroeperingen die deelnemen aan de verkiezingen
- Zoveel vakjes als er ten hoogste kandidaten op een kandidatenlijst mogen worden geplaatst. Bij de verkiezingen 2008 zijn dat 20 vakjes.
- Twee machineleesbare codes.
  - Ten behoeve van de stemopneming worden op het stembiljet twee machineleesbare codes geprint om te waarborgen dat de kiesgerechtigde ten hoogste één geldige stem kan uitbrengen (art. 2.53, tweede lid Wsb). Dit wordt gedaan in de vorm van Optical Character Recognition (OCR) coderegels. Deze regels bevatten de unieke, willekeurige en vertrouwelijke code van een kiesgerechtigde, in versleutelde vorm het geboortjaar van een kiesgerechtigde, een cijfermatige weergave van de naam van het waterschap en het nummer van de verkiezing. Er is geen relatie te leggen tussen de identiteit van de kiezer en de unieke, willekeurige en vertrouwelijke code.

5.3 Verzending stembescheiden

Het stempakket wordt aan elke kiezer persoonlijk gericht en per post verstuurd. Stempakketten die onbestelbaar blijken, worden geretourneerd aan het waterschap. Het waterschap bewaart deze stempakketten in elk geval gedurende de stemperiode in een beveiligde ruimte.

5.3.1 Overledenen

Tussen het moment van productie van de stempakketten en verzending ervan zal een aantal kiezers komen te overlijden. Het is dus niet te voorkomen dat de nabestaanden van deze kiezers worden geconfronteerd met de verkiezingspost. Dit wordt terecht door hen als pijnlijk ervaren. Om hieraan tegemoet te komen, wordt in de eerste week van november een bestand gemaakt met de gegevens van overleden kiezers. De nabestaanden krijgen een excuusbrief.

5.4 Vervangende stembescheiden

Een kiesgerechtigde kan het stembureau verzoeken om een vervangend stempakket (art. 2.50, eerste lid Wsb). Dit kan als de kiesgerechtigde geen of onvolledige stembescheiden heeft ontvangen of als deze in het ongereede zijn geraakt. Een aanvraag moet uiterlijk op de vierde dag voor het einde van de stemming om 12.00 uur ontvangen zijn, tevens moet de aanvrager zijn identiteit hierbij kenbaar maken. Daarnaast kan de kiesgerechtigde tot op de laatste dag van de stemming om 11.30 uur zich in persoon en met identificatie melden op het kantoor van het waterschap. Per kiesgerechtigde wordt slechts eenmaal vervangende stembescheiden verstrekt (art. 2.50, derde lid Wsb).

Het verstrekken van vervangende stembescheiden vereist een grote mate van nauwkeurigheid. De volgende procedure wordt hierbij gehanteerd.

In het referentiebestand wordt een aantal codes gereserveerd voor het verstrekken van duplicaten en voor het testen van het systeem. Op basis van deze codes wordt van tevoren een aantal vervangende stempakketten gedrukt. Het aantal vervangende pakketten bedraagt ten minste 1% van het aantal stempakketten met een minimum van 100. Na productie zijn de vervangende pakketten naar het waterschap getransporteerd en daar beveiligd opgeslagen.

Het stemgeheim van de kiezer die vervangende stembescheiden aanvraagt en ontvangt, is gewaarborgd binnen de Portal en RIPOCS. De uitgifte gebeurt door geautoriseerde functionarissen.

Op het moment dat een kiesgerechtigde een vervangend stempakket vraagt en hij/zij aan de voorwaarden voor het verkrijgen ervan voldoet, moet als eerste het oorspronkelijk toegezonden stembiljet ongeldig worden gemaakt om dubbeltellingen te voorkomen. Voor het ongeldig maken van het oorspronkelijke stembiljet verstrekt de geautoriseerde functionaris van het waterschap via de helpdeskapplicatie in de Portal aan RIPOCS het volgnummer van de stemgerechtigde. In een serverkluis berekent RIPOCS de juiste code en wijzigt de statutabel van het gepubliceerde referentiebestand. Daarmee wordt de status van het oorspronkelijke stempakket aangegeven als "geblokkeerd".

Vervolgens haalt een andere functionaris uit de beveiligde opslag een vervangend stempakket. Dit vervangend pakket, waarin zich het stembiljet bevindt, mag niet worden geopend. Op het vervangend stempakket staat een packagenummer. Dit nummer wordt eveneens via de functie helpdesk in de Portal aan RIPOCS doorgegeven. De status van het vervangend pakket wordt gewijzigd in "verstrekt". Het vervangend stempakket wordt met een begeleidende brief in een envelop van het waterschap verzonden aan de kiesgerechtigde. Alleen op de verzendenvelop van het waterschap worden de NAW-gegevens geschreven. Omdat vervangende stembescheiden maar eenmaal mogen worden verstrekt (art. 2.50, derde lid Wsb), wordt niet bijgehouden welke duplicaten zijn verstrekt aan welke kiesgerechtigde. De vervangende stempakketten hoeven later immers niet meer ongeldig te worden verklaard omdat nogmaals verstrekken niet mogelijk is. ?

Van alle handelingen in de helpdeskapplicatie wordt proces-verbaal gemaakt. De gegevens zijn niet voorzien van datum en tijdgegevens.

Direct na het sluiten van de stemming op 25 november om 12.00 uur wordt de helpdeskapplicatie gesloten. Een rapport met alle helpdeskmutaties wordt geprint en vervolgens wordt het referentiebestand bijgewerkt met de mutaties. Het stembureau stelt in de zitting van 26 november 2008 de helpdeskmutaties vast.

5.5 Waarborgen stemgeheim en beveiliging

Verkiezingen dienen rechtmatig te verlopen waarbij het stemgeheim van de kiezer is gewaarborgd. In dat licht speelt beveiliging een belangrijke rol bij de verkiezingen. Om die reden dient een aantal beveiligingsmaatregelen te worden getroffen.

Het waarborgen van het stemgeheim en de beveiliging is als volgt te onderscheiden: }

- beveiliging tijdens het productieproces
- beveiliging tijdens de responseverwerking

5.5.1 Productieproces

De productie van het stempakket zal plaatsvinden in de productielocatie van de producent van de stembescheiden: het PrintServiceBureau (PSB). PSB heeft zich geconfirmeerd aan de volgende eisen ten aanzien van geheimhouding en beveiliging.

- Te leveren prestaties voldoen aan de voorwaarden van het Waterschapsbesluit. Deze voorwaarden bepalen onder andere dat het stemgeheim gewaarborgd moet zijn.
- Alle betrokken personeelsleden bij PSB ondertekenen de geheimhoudingsverklaring.
- PSB beschikt over een veiligheidsplan om het stemgeheim te kunnen waarborgen.
- Tijdens de productie en opslag van de stempakketten worden geen onbevoegden toegelaten tot de productieruimtes en opslagruimtes. Bevoegden in productie- en opslagruimtes worden geregistreerd.
- Twee geautoriseerde medewerkers van PSB hebben toegang tot de versleutelde gegevens.

- PSB genereert een publiek/geheim cryptografisch sleutelplaar en levert de publieke sleutel aan waarmee het C10-bestand door RIPOCS geautomatiseerd versleuteld wordt.
- PSB voert een procedure uit die borgt en garandeert dat de geheime sleutel veilig wordt opgeslagen, beheerd en vernietigd.
- Variabele gegevens zijn zo kort als mogelijk in onversleutelde vorm op beveiligde systemen opgeslagen.
- Uitsluitend PSB is in staat om het versleutelde bestand (C10) te ontsleutelen.
- PSB installeert lokaal een applicatie om het versleutelde bestand met NAW-gegevens en geheime codes van kiezers op het meest veilige moment kort voor productie in verwerkbaar vorm te ontsleutelen.
- PSB voert een procedure uit die borgt en garandeert dat data-dragers, de data en ander materiaal veilig wordt opgeslagen, beheerd en onherstelbaar vernietigd. Tevens worden alle bewerkte gegevens en back-ups op een onherstelbare wijze vernietigd op het eerste moment dat ze niet meer nodig zijn.
- Op het eerste moment dat de versleutelde gegevens niet meer nodig zijn zullen deze onherstelbaar worden vernietigd. Dit moment zal nooit later zijn dan 11 november 2008, de dag voor verzending van de stempakketten. De vernietiging gebeurt in aanwezigheid van een EDP-auditor. Er wordt een vernietigingsverklaring opgesteld, die wordt overlegd aan Het Waterschapshuis.
- Tijdens de productie en opslag is er permanent (7 dagen per week en 24 uur per dag) toezicht op de geproduceerde stempakketten.

Bovengenoemde maatregelen zijn uitgewerkt in procedures en van de handelingen wordt verantwoording afgelegd in formulieren/rapporten. Tijdens de voorbereiding en uitvoering van de productie heeft opdrachtgever te allen tijde het recht om controles uit te voeren op de productielocatie.

Naast de eisen ten aanzien van het stemgeheim is het ook belangrijk dat de verkiezingen tijdig en betrouwbaar worden georganiseerd. Dit betekent dat elke kiezer op tijd het juiste stempakket ontvangt. Om dit te bewerkstelligen worden tijdens de productie van de stempakketten controlemaatregelen uitgevoerd. Er wordt dagelijks gerapporteerd hoeveel stempakketten werkelijk zijn geproduceerd. Hiermee kan worden gecontroleerd of de productie volgens planning verloopt. Er wordt bijgehouden wat is geproduceerd en waar de stempakketten zich bevinden. Daarnaast is in het referentiebestand na elk 5.000^e stempakket in de stroom van 13 miljoen een controle stempakket ingevoegd. Dit pakket met testgegevens wordt o.a. gebruikt voor matching controles en met behulp van een scanner gecontroleerd op optimale automatische verwerkbaarheid bij de responsverwerker. De controlestempakketten worden uit de stroom van te verzenden stempakketten gefilterd. De status van het controle stempakket in het referentiebestand is "geblokkeerd en niet verstrekt". Deze status kan op geen enkele manier worden gewijzigd. Een controle stempakket is en blijft ongeldig.

5.5.2 Responsverwerking

De responsverwerking wordt gedaan door de VPSB (VerwerkingPrintServiceBureau). VPSB heeft zich geconfirmeerd aan de volgende eisen ten aanzien van geheimhouding en beveiliging.

- Te leveren prestaties voldoen aan de voorwaarden van het Waterschapsbesluit. Deze voorwaarden bepalen onder andere dat het stemgeheim gewaarborgd moet zijn.
- Alle betrokken personeelsleden bij VPSB ondertekenen de geheimhoudingsverklaring uiterlijk voor de start van de stemperiode.
- VPSB beschikt over een veiligheidsplan om het stemgeheim te kunnen waarborgen.
- Werkzaamheden met een gevoelig karakter (zoals het scannen van stembiljetten) dienen uitsluitend door het stembureau aangewezen personen te worden uitgevoerd.

- Tijdens de responsverwerking en opslag van de stembiljetten worden geen onbevoegden toegelaten tot de productie- en opslagruimtes. Bevoegden in de productie- en opslagruimtes worden geregistreerd.
- VPSB heeft de beschikking over een data-storage ruimte die voldoet aan de wettelijke voorschriften voor het opslaan van data.
- VPSB staat een schouw toe door 26 stembureaus kort voor of tijdens de verkiezingsperiode.
- De locatie waar de responsverwerking wordt verricht dient zowel intern als extern beveiligd te zijn, zodat ongeautoriseerde personen zich op geen enkele wijze toegang tot de beveiligde ruimte(s) kunnen verschaffen.
- Vanaf het moment dat TNT de retourenveloppen bij VPSB aflevert is er permanent toezicht op de ontvangen stembiljetten.
- Direct na het scannen van de stembiljetten of beoordelen van niet verwerkbare stembiljetten worden deze opgeslagen in een beveiligde en bewaakte opslag.

Bovengenoemde maatregelen zijn uitgewerkt in procedures en van de handelingen wordt verantwoording afgelegd in formulieren/rapporten. Tijdens de voorbereiding en uitvoering van de responsverwerking heeft opdrachtgever te allen tijde het recht om controles uit te voeren op de productielocatie.

6. Stemming

Elke kiesgerechtigde kan per brief zijn stem uitbrengen. Uitgangspunt is dat er slechts één geldige stem wordt uitgebracht. Om dit te bewerkstelligen is grote nauwkeurigheid vereist bij de registratie van de uitgebrachte stemmen en is het noodzakelijk dat er controle plaatsvindt op dubbel-stemmen. Om dit te waarborgen zijn op het stembiljet machineleesbare codes geprint (art. 2.48, tweede lid Wsb).

6.1 Stemperiode

6.1.1 Ter post bezorging

Ten minste zeven dagen, maar niet eerder dan veertien dagen, voor het einde van de stemming ontvangt elke kiezer de stembescheiden van het waterschap waar hij op de dag van kandidaatstelling kiesgerechtigd is (art 2.49 Wsb). Op maandag 10 november 2008 worden de stempakketten door TNT van de veilige opslag van PSB naar de verschillende sorteercentra vervoerd. Vervolgens bezorgt TNT de verkiezingspakketten op 13, 14 en 15 november 2008 bij alle kiezers in de bus. Dit is de twaalfde, elfde en tiende dag voor 25 november 2008.

6.1.2 Het uitbrengen van de stem

De kiezer heeft tot dinsdag 25 november 2008 om 12.00 uur de tijd om zijn stem uit te brengen (art. 2.46 Wsb).

Hij doet dit door op het stembiljet zijn geboortjaar in te vullen, het stemvak, geplaatst voor het nummer van de belangengroepering van zijn keuze, te markeren en vervolgens het stemvak te markeren dat correspondeert met het nummer van de kandidaat van voorkeur zoals vermeld op de kandidatenlijst. De kiesgerechtigde verzendt het stembiljet met gebruikmaking van de daarvoor bestemde retourenvelop aan de voorzitter van het stembureau (art. 2.54, eerste en tweede lid Wsb).

In afwijking hierop kan de kiesgerechtigde het stembiljet ook deponeren in de brievenbus van het waterschap of tijdens kantooruren in een in het kantoor van het waterschap geplaatste stembus die voorzien is van een slot en sleuf waardoor de stembiljetten in de bus kunnen worden gestoken (art. 2.54, derde lid Wsb). De in de brievenbus van het waterschap gedeponeerde stembiljetten worden in de stembus gestoken.

De in de stembus van het waterschap gedeponeerde stembiljetten worden onmiddellijk na het beëindigen van de stemming op 25 november 2008 om 12.00 uur naar VPSB overgebracht. Wanneer dit nodig is kunnen ook tussentijds gedeponeerde stembiljetten naar VPSB worden overgebracht (art. 2.54, vierde lid Wsb). Hiervan wordt melding gemaakt in het proces-verbaal.

Tijdens kantooruren wordt door of vanwege het stembureau permanent toezicht gehouden op de stembus in de hal. Buiten kantooruren wordt de stembus bewaard in een afgesloten ruimte.

6.1.3 Sluiting stemming

Stembiljetten die na 25 november 2008 om 12.00 uur worden ontvangen, worden bij de stemopneming buiten beschouwing gelaten (art. 2.55 Wsb).

7. Stempopneming

De stempopneming van de uitgebrachte stemmen geschiedt machinaal en vindt plaats bij VPSB. Nadat de eerste zending retourenveloppen is binnengekomen (op zijn vroegst 14 november 2008) bij VPSB kan direct worden gestart met de stempopneming. Daaraan zijn de volgende voorwaarden verbonden:

Er mogen tussentijds geen mededelingen worden gedaan over de uitgebrachte stemmen. Door het stembureau wordt vastgesteld dat de voorziening gereed is voor stempopneming en dat er geen stemmen in het geheugen van de voorziening zijn opgeslagen (art. 2.64, derde lid Wsb). Op de eerste dag van de stemming, 13 november 2008 uiterlijk 17.00 uur wordt geconstateerd dat de harddisk(s) van de computer(s) bij VPSB schoon zijn en dat er geen bestanden met verwerkte stemmen (K30) op de Portal staan. Tevens wordt geconstateerd dat de harddisk(s) van de computer(s) bij VPSB schoon zijn. Dit wordt geconstateerd door aangewezen personen op grond van artikel 2.5, tweede lid Wsb.

De beslissingen over de geldigheid van de uitgebrachte stemmen worden genomen in een openbare zitting van het stembureau (art. 2.65 Wsb).

Omdat het niet mogelijk is dat een stembureau zelf alle werkzaamheden in het kader van de stempopneming uitvoert, kan het zich laten bijstaan door daartoe door hem aangewezen, gemandateerde, personen. Dit kunnen ambtenaren van het waterschap zijn, maar ook medewerkers van Het Waterschapshuis en VPSB. Deze personen hebben geheimhoudingsplicht. De ambtenaren hebben dit uit hoofde van hun functie en de overige medewerkers ondertekenen hiertoe een geheimhoudingsverklaring.

Specifiek voor de beoordeling van de stembiljetten stelt het stembureau een zgn. beoordelingscommissie in. Deze groep beoordeelt de stembiljetten die de medewerkers van VPSB niet kunnen verwerken. De beoordelingscommissie bestaat permanent uit 3 personen en wordt samengesteld vanuit de leden van de werkgroep bestuurlijke en juridische zaken van het project Waterschapsverkiezingen 2008 en juridische medewerkers van een aantal waterschappen.

7.1 Responsverwerking

7.1.1 Transport en ontvangst

De stemgerechtigden sturen de stembiljetten retour naar een antwoordnummer. Ieder stembureau heeft zijn eigen antwoordnummer. De stembiljetten worden door TNT Post dagelijks in één of meerdere ritten bezorgd bij VPSB. Bij elke levering wordt een overdrachtsdocument opgesteld dat na controle van de overdracht wordt getekend. Alle gegevens worden opgenomen in het Track & Trace systeem. In dit systeem wordt elke stap in de responseverwerking nauwkeurig verwerkt.

7.1.2 Verwerking

De verwerking van de stembiljetten vindt plaats in een aantal stappen, te weten:

- **Fulfilment**
Bij fulfilment worden de retourenveloppen machinaal opengesneden en de inhoud wordt gesorteerd in elektronisch verwerkbaar en handmatig verwerkbaar. De lege retourenveloppen worden, na controle, vernietigd. Er wordt een rapportage opgesteld.
- **Scannen**
Van elk fysiek stembiljet wordt m.b.v. scanning een image gemaakt. Op elk gescand stembiljet wordt een nummer geprint.

Stembiljetten die tijdens het scannen beschadigd raken, worden overgedragen voor de handmatige verwerking. Alle images worden opgeslagen.

- **Elektronisch verwerken**

Na het scannen start de elektronische verwerking van de stembiljetten. Elk stembiljet bevat twee unieke OCR-B strings. De identificatie gebeurt op basis van een aantal unieke kenmerken van het stembiljet. De kiezer heeft op het stembiljet ter beperking van fraude met het stembiljet, de laatste twee cijfers van zijn geboortejaar ingevuld. Dit geboortejaar wordt herkend door Intelligent Character Recognition (ICR) techniek. Deze techniek voor het herkennen van handgeschreven tekens herkent het handschrift in de twee ingevulde hokjes. Met een rekenprocedure wordt bepaald welk geboortejaar is ingevuld. Dit wordt vergeleken met de uitkomst die de software heeft opgeleverd. De software checkt het in de OCR-B strings verwerkte geboortejaar en vergelijkt dit met het herkende geboortejaar. De keuze in de keuzehokjes voor de lijsten en kandidaten wordt herkend door Optical Mark Recognition (OMR) techniek. Dit is een techniek voor het herkennen van het wel of niet ingevuld, aangekruist of aangevinkt zijn van vakjes.

- **Handmatig verwerken**

Stembiljetten die niet gescand kunnen worden of stembiljetten die wel zijn gescand maar bij de automatische verwerking niet worden herkend, worden handmatig verwerkt. Elk stembiljet wordt afzonderlijk en onafhankelijk van elkaar door drie personen verwerkt.

Ten behoeve van het tijdig bekendmaken van de verkiezingsuitslag is het noodzakelijk dat de responsverwerking eenduidig verloopt. Verwacht wordt dat een aantal kiezers het stembiljet niet zodanig invult dat eenduidig is vast te stellen wat de keuze van de kiezer is. Deze stembiljetten moeten apart worden beoordeeld. Omdat het in de praktijk en in de tijd niet mogelijk is dat deze stembiljetten allemaal fysiek worden voorgelegd aan het stembureau van het betreffende waterschap, heeft elk stembureau voorafgaand aan de verkiezing een zgn. voorbeeldboek vastgesteld. In dit voorbeeldboek is een aantal stembiljetten opgenomen die afwijkend zijn ingevuld. Daarbij is aangegeven hoe dat afwijkend ingevulde stembiljet door VPSB moet worden verwerkt.

Indien tijdens de responsverwerking blijkt dat er een stembiljet afwijkend is ingevuld en er geen voorbeeld van in het voorbeeldenboek voorkomt, wordt dit stembiljet voorgelegd aan de beoordelingscommissie. Mocht de beoordelingscommissie, die bestaat uit drie personen, niet tot een eenduidige beoordeling komen, wordt het stembiljet alsnog voorgelegd aan het stembureau tijdens de zitting van 26 november 2008. Het stembureau beoordeelt het stembiljet, bepaalt de gemaakte keuzes en geeft deze door aan VPSB. VPSB zal door handmatige verwerking alsnog zorgen voor het vastleggen van de gegevens.

- **Aanmaken K30 bestanden**

Zodra de batches met elektronisch en handmatig verwerkte stembiljetten compleet verwerkt zijn, worden de gegevens gereed gezet voor verwerking in outputbestanden. Alle compleet verwerkte stembiljetten worden dagelijks geüpload in een zgn. K30 bestand via een beveiligde verbinding waardoor het niet mogelijk is van de inhoud kennis te nemen. Stembiljetten die door het stembureau van het waterschap moeten worden beoordeeld worden later verwerkt. Alle gereed staande batches worden verzameld en verwerkt tot een dagelijkse output in de vorm van een K30 bestand per waterschap, vergezeld van een H00 bestand. Geheel conform specificaties in WV-STUF.

7.1.3 Inlezen viewer

De op de juiste wijze verwerkte stembiljetten worden na afloop van de stemperiode ingelezen in een viewer. Elk stembureau kan tijdens de zittingen van het stembureau via een beveiligde verbinding inloggen op deze viewer. Deze inlog is beveiligd met VPN-verbinding. Het stembureau heeft de mogelijkheid om steekproeven te nemen op de verwerkte stembiljetten. De viewer heeft een aantal zoekfuncties, o.a. op lijst- en kandidaatnummer en op processpecificator (WV-STUF).

7.1.4 Tijdelijke opslag stembiljetten

De stembiljetten worden batchgewijs tijdens het proces in twee fasen gearcheveerd. In de eerste plaats worden de batches (in rode TNT bak) direct nadat de stembiljetten gescand zijn tijdelijk op batchvolgorde gearcheveerd in de archiefruimte. Nadat de elektronische verwerking heeft plaatsgevonden en eventueel stembiljetten gelicht zijn, worden de batches overgeheveld naar de opslag archiefdozen. Dit omdat de stembiljetten langere tijd bewaard moeten worden. Deze opslag vindt plaats in de speciale archiefdozen.

7.1.5 Transport naar waterschappen

Op 26 november 2008 worden naar de afzonderlijke waterschappen de stembiljetten vervoerd waarover noch VPSB, noch de beoordelingscommissie een oordeel kon geven. Het stembureau beslist vervolgens over de geldigheid van deze stembiljetten (art. 2.66, derde lid Wsb). Ook wordt alle correspondentie zijnde geen stembiljet naar het betreffende waterschap vervoerd. VPSB registreert exact de aantallen. Nadat het stembureau uitspraak heeft gedaan over de geldigheid en keuze van deze stembiljetten meldt het stembureau dit aan VPSB. VPSB bevestigt de ontvangst.

7.2 Voorlopige uitslag

Het stembureau komt op 27 november om 19.00 uur bijeen om in een openbare zitting de voorlopige uitslag vast te stellen (art 2.69, eerste lid Wsb). Dit gebeurt als volgt:

Het stembureau stelt vast:

- Ten aanzien van iedere lijst het aantal op iedere kandidaat uitgebrachte stemmen en de som van deze aantallen.
- Het aantal uitgebrachte blanco stemmen.
- Het aantal ongeldige stemmen.

7.3 Telling en hertelling met ander systeem

De voorziening is zodanig ingericht dat de telling of hertelling van de uitgebrachte stemmen desgewenst kan plaatsvinden met behulp van een systeem dat geen onderdeel is van de voorziening. Door het gepubliceerde referentiebestand met daarin alle mogelijk uit te brengen stemmen te combineren met het bestand met verwerkte ontvangen stemmen kan het stembureau de uitslag herberekenen en/of controleren.

7.4 Testen

Om de kwaliteit van de processen te optimaliseren, zijn en worden er testen en controles uitgevoerd. Bij het gebruik van meer dan twee aan elkaar gekoppelde informatiesystemen is een ketentest, een end-to-end test, noodzakelijk. Daartoe zijn voor de verkiezingen verschillende grootschalige testen uitgevoerd, met gemiddeld 15.000 stembiljetten per keer.

Voor VPSB worden ook tijdens de stemopneming componenten tests gedaan met behulp van zgn. kalibratiesets. Het doel van deze test is om te zien of de uitvoer van de VPSB helemaal zuiver is. Er is een foutmarge vastgesteld van 1 op 50.000 stembiljetten. Dit wordt gedaan door vóór de verwerking een gecontroleerde input te geven van stembiljetten, waarvan geregistreerd is wat de inhoud is. Het nut van deze testset is door voor elke productiedag te controleren of gelijke resultaten verkregen worden dat de correctheid van de stembiljetten gegarandeerd kan worden.

Naast bovengenoemde kalibratieset wordt ook per verkiezing tijdens de stemperiode een test gedaan met teststempakketten.

8. Opslaan en vernietigen van de stembiljetten na de stemopneming

De voorzitter van het waterschap draagt zorg voor de bewaring van de verzegelde pakketten met stembiljetten. De stembiljetten worden vernietigd drie maanden nadat over de toelating van de benoemden onherroepelijk is beslist. Hiervan wordt procesverbaal opgemaakt (art 2.94, eerste lid Wsb). Uitzondering hierop betreft wanneer de stembiljetten zijn overgedragen aan de officier van justitie ten behoeve van een onderzoek naar enig strafbaar feit. De voorzitter van het waterschap vernietigt de stembiljetten onmiddellijk na teruggave door de officier van justitie (art 2.94, tweede en derde lid Wsb).

Bijlage 1 Samenstelling stembureau en projectorganisatie

- bij te voegen door waterschap -

SCB
Elect

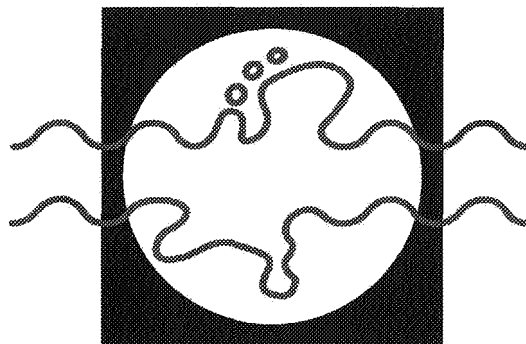
KOD

Productie 2

**BEKNOPTE BESCHRIJVING VOORZIENING BRIEFSTEMMEN
WATERSCHAPSVERKIEZINGEN 2008**

Versie 1

waterschaps
verkiezingen

2008

1. Inleiding

Van 13 november tot 25 november om 12.00 uur kiezen de ingezetenen van de waterschappen via directe verkiezingen hun vertegenwoordigers in het algemeen bestuur van deze waterschappen. De verkiezingen voor de categorie ingezetenen vinden per brief plaats.

De wettelijke grondslag voor de waterschapsverkiezingen is te vinden in de Waterschapswet (Wsw), het Waterschapsbesluit (Wsb) en de Regeling waterschapsverkiezingen 2008 (Rws).

In het Algemeen Overleg van 2 juli 2008 is gesproken over de waterschapsverkiezingen in 2008. Er zijn vragen gesteld over de voorziening briefstemmen. De Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat heeft de waterschappen gevraagd gegevens over de werking van de voorziening briefstemmen ter beschikking te stellen.

Het voorliggende document bevat een beknopte beschrijving van de voorziening briefstemmen. Een meer uitgebreide beschrijving van de voorziening en de uitgevoerde testen is te vinden op www.waterschapsverkiezingen.nl.

2. Voorziening briefstemmen

Volgens artikel 2.44 Wsb wordt onder de voorziening briefstemmen verstaan: de voorziening die het stembureau in staat stelt de per brief uitgebrachte stemmen te verwerken en de uitslag van de verkiezing vast te stellen. De voorziening briefstemmen valt uiteen in een deel dat de stemmen verwerkt en een deel dat de uitslag vaststelt. Alle uitgebrachte stemmen (ingevulde stembiljetten) worden tijdens de stemopneming verwerkt tot een digitale weergave van de stemmen.

In het verkiezingsproces met de voorziening briefstemmen worden voor de uitvoering ook andere onderdelen gebruikt, zoals de Bestandendienst, de Portal en het systeem voor de cryptografie, RIPOCS. Om een goed inzicht te geven in het proces, worden alle onderdelen hieronder beschreven.

a. Bestandendienst

De Bestandendienst ontvangt de gegevens uit de gemeentelijke bevolkingsadministratie en verwerkt deze gegevens tot een kiesregister. Tevens verwerkt de Bestandendienst de gegevens van de belangengroeperingen en kandidaten.

b. Portal

Werking Portal

Het verkiezingsproces wordt door automatisering ondersteund.

De Portal is de netwerkapplicatie waarmee alle processen rondom het voorbereiden, uitvoeren en afsluiten van verkiezingen worden gefaciliteerd. Het is het centrale punt waar de informatiestromen samen komen en worden verwerkt en van waaruit door de procespartijen informatie wordt verstuurd of opgehaald. Om de bestandsintegriteit te kunnen controleren, vindt er bij het overdragen van een bestand altijd een controle plaats. Op basis daarvan kan de ontvangende partij besluiten het bestand wel of niet te accepteren.

Interne beveiliging

De gebruikers hebben beperkte verantwoordelijkheden en functies tot hun beschikking. Als de gebruiker inlogt, worden automatisch de bij zijn autorisatie passende functionaliteiten toegekend. Na het uitvoeren van taken binnen de Portal, wordt er een bericht verstuurd aan de gebruiker(s) die daarna actie moet(en) ondernemen. De Portal wordt

gebruikt om de beheerstaken van meerdere verkiezingen van verschillende organisaties tegelijkertijd te organiseren. De gegenereerde rapporten worden door de Portal per verkiezing in een digitaal archief geplaatst. Hierdoor blijven de rapporten beschikbaar voor de gebruikers van de Portal.

Externe beveiliging

Alle gebruikers die toegang willen tot de Portal maken verbinding met een Virtual Private Network (VPN). VPN zorgt voor een beveiligde en encrypted verbinding over het internet tussen de gebruiker en de Portal.

c. Cryptografie

Cryptografie is nodig om het stemgeheim te waarborgen.

RIPOCS is het systeem dat gebruikt wordt voor de uitvoering van cryptografische functies van de Portal. RIPOCS voert kritische processen uit, zoals het genereren van stemcodes.

Voor al deze processen geldt dat ze gebruik maken van geheime cryptografische sleutels om de berekeningen te maken en dat deze processen vooraf zijn beoordeeld en in een beveiligde semi-offline omgeving zijn geïsoleerd. De servers staan opgesteld in een braak- en brandveilige computerkluis met eigen koel- en veiligheidsvoorzieningen. De geheime cryptografische sleutels voor deze servers zijn aangemaakt door een automatisch functionerend proces, waarvan alle relevante vertrouwelijke cryptografische sleutels en berekeningen binnen een zgn. security module worden opgeslagen, resp. uitgevoerd, in het bijzijn van een notaris en een vertegenwoordiger van een beveiligingsbedrijf. Met de geheime sleutels wordt het stemgeheim van de kiezer gewaarborgd. Via cryptografische berekeningen is het mogelijk om via de Portalfunctie Helpdesk oorspronkelijke stempakketten, waarvoor een vervangend pakket wordt uitgereikt, te blokkeren (art. 2.50, tweede lid Wsb). Op basis van de door Helpdesk doorgegeven mutaties wordt het betreffende referentiebestand door RIPOCS gemodificeerd.

Naast de codes die bestemd zijn voor de kiezers worden er codes voor teststempakketten en codes voor vervangende pakketten gegenereerd.

Na de generatie van de stemcodes worden alle mogelijke keuzes per code, de codes voor de teststempakketten en de codes voor de vervangende pakketten in een referentiebestand vastgelegd. Dit bestand wordt gepubliceerd. Ook wordt de controlewaarde hiervan bekend gemaakt zodat het bestand niet tussentijds gewijzigd kan worden.

d. Drukproces

Vervolgens worden de versleutelde codes en persoonsgegevens van de kiezers aan de drukker beschikbaar gesteld om stempakketten te produceren. Hierbij wordt de unieke code boven en onderaan het stembiljet geprint. Direct na het produceren van de stempakketten worden alle bestanden door de drukker vernietigd. Het beheer van de gegevens bij de drukker is aan strenge procedures gebonden en van het vernietigen van de bestanden worden vernietigingsverklaringen overgelegd.

De geproduceerde stempakketten worden aan de kiezers bezorgd. Kiezers vullen het stembiljet in en sturen deze in een retourenvelop terug.

e. Stemopneming

De retourenveloppen met de ingevulde stembiljetten worden aan de responsverwerker geleverd. Deze enveloppen worden geopend en verwerkt.

Tijdens de verwerking worden unieke code, geboortjaar, lijst en kandidaatkeuze van een stembiljet vastgelegd. Deze gegevens worden per stembiljet in een digitaal bestand verstrekt die vervolgens in de Portal geladen zal worden.

Stembiljetten kunnen in verschillende stromen worden verwerkt:

- Automatisch: hierbij worden biljetten gescand en worden alle gegevens automatisch afgelezen;

- Handmatig: stembiljetten die niet gescand kunnen worden, bijvoorbeeld omdat ze gekreukt of beschadigd zijn;
- Door een beoordelingscommissie: stembiljetten die zodanig zijn ingevuld dat er geen eenduidige keuze van de kiezer af te leiden is, worden apart gelegd ter beoordeling van een beoordelingscommissie. Na de beslissing van deze commissie wordt de keuze handmatig verwerkt.

In het digitale bestand wordt er voor ieder stembiljet, per onderdeel (code, geboorteaar, keuze), aangegeven volgens welke stroom deze is verwerkt.

Het is mogelijk dat sommige stembiljetten niet kunnen leiden tot een geldige stem. Dit kan wanneer er geen geboorteaar is ingevuld, de identiteit van de kiezer is vrijgegeven op het biljet (NAW gegevens vermeld), de keuze niet af te leiden is, etc. Ook deze stemmen krijgen een specifieke code waaruit afgeleid kan worden dat ze niet geldig zijn.

f. Uitslagberekening

Zoals eerder genoemd worden de bestanden van de responsverwerker in de Portal geladen.

Stemmen zijn geldig wanneer deze terug te vinden zijn in het referentiebestand en wanneer het geboorteaar correct is.

Stemmen worden als ongeldig bestempeld wanneer:

- De lijst-kandidaat combinatie ongeldig is;
- Wanneer het geboorteaar incorrect is;
- Wanneer er gestemd is met een teststembiljet;
- Wanneer er gestemd is met een geblokkeerd stempakket;
- Wanneer er gestemd is met een niet uitgegeven stembiljet;
- Wanneer er meerdere stemmen zijn ontvangen voor dezelfde stemcode met verschillende keuzes.

Hiernaast worden de volgende regels toegepast:

- Wanneer er een lijst is gekozen maar geen kandidaat, gaat de stem automatisch naar kandidaat 1 van de lijst.
- Wanneer er meerdere stemmen met dezelfde code en keuze zijn gevonden, telt de stem slechts één keer mee. Dubbeltellingen zijn niet mogelijk.

Om de correcte verwerking bij de responsverwerking te toetsen en de uitslagberekening te controleren, zijn er meerdere testen uitgevoerd.

3. Testresultaten

Test responsverwerking

“Als onderdeel van de ketentesten die het Waterschapshuis heeft (laten) uitvoeren, is ook de responsverwerking getest”.

Het doel hiervan was aantonen dat de stembiljetten in de juiste stromen worden verwerkt, dat de code, geboorteaar en lijst-kandidaat keuze correct worden afgelezen. Ook is er gekeken of stembiljetten die niet tot een geldige stem kunnen leiden als zodanig zijn opgenomen. Daarnaast is er gekeken of de bestanden in het juiste formaat aangemaakt worden zodat deze verwerkbaar zijn in de Portal.

Om de testen uit te voeren zijn er test-stembiljetten gedrukt en ingevuld aan de responsverwerker geleverd. Hiervan zijn de keuzes bijgehouden zodat de verwerking gemakkelijk te analyseren is.

Deze testen hebben aangetoond dat de stemcodes, geboorteaar en keuzes goed worden afgelezen. Ook is er geconstateerd dat de verwerking volgens de juiste stromen verloopt en dat ongeldige stemmen ook als zodanig worden opgenomen.

Test Uitslagberekening

In deze test, uitgevoerd door Collis, zijn de gegevens van de responsverwerker in de Portal geladen.

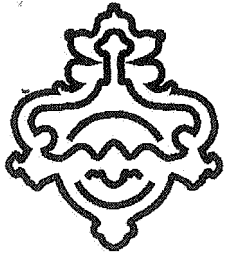
Het doel hiervan was aantonen dat de bestanden van de responsverwerker correct verwerkt kunnen worden door de Portal en dat de uitslagberekening volgens de opgestelde regels plaatsvindt.

De resultaten hebben aangetoond dat de data van de responsverwerker verwerkbaar zijn en dat de Portal een correcte uitslag berekent op basis van de eerder genoemde regels. Zowel geldige als ongeldige stemmen worden correct berekend en gerapporteerd.

4. Stembureau

De 26 stembureaus zijn ieder voor zich verantwoordelijk voor het verkiezingsproces binnen hun eigen waterschap en de uitslag van hun eigen waterschap, die op 2 december definitief bekend gemaakt zal worden.

Productie 3

DigiNotar

Internet Trust Services

Het Waterschapshuis
T.a.v. de heer Simon Bouwman
Postbus 130
1135 ZK Edam

Beverwijk, 29 oktober 2008

Onze referentie: 08.1348/TdB/BW/NK

Geachte heer Bouwman,

Naar aanleiding van uw verzoek kan ik u bij deze bevestigen dat DigiNotar aan Moore Response Marketing een tweetal certificaten hebben verstrekt.

- met datum vrijdag 4 juli 2008 een certificaat met nummer 00 8b 39 ed 18 5b 9f 94 0f ff 90 d5 43 90 d5 c4 fa
- eveneens met datum vrijdag 4 juli 2008 een certificaat nummer 7e 05 17 b4 51 52 fb 94 57 63 ca 98 6e fd 62 c2

Beide certificaten zijn uitgegeven met gebruikmaking door DigiNotar van 2048 bits encryptie op basis van een request van Moore Response Marketing met een sleutellengte van 2048 bits.

De certificaten zijn beide uitgegeven geheel in overeenstemming volgens de procedures en reglementen van PKI Overheid, waarvoor DigiNotar gecertificeerd is om deze te mogen uitgeven.

In de certificaten is volgens de standaard procedure alle controle informatie volgens geldende PKI standaards opgenomen om herkomst, Gebruikende instelling (in casu Moore Response Marketing), verstrekingsdatum en technische eigenschappen ervan te kunnen valideren.

Ten aanzien van de wijze van encryptie van bepaalde bestanden is door ons geen mededeling te doen. Dit is afhankelijk van de door de gebruiker gehanteerde methode van encrypten.

Vertrouwende u hiermee van dienst te zijn, teken ik,
Hoogachtend,

Drs. A. de Bos RE RA
Managing Director

Productie 4

Witness report on destruction of
confidential files in preparation to
2008 Waterschapsverkiezingen

Visit of October 16, 2008 at RRD Moore, Cosne-sur-Loire

A-2008-2717/ADB/rvdk/wb

October 30, 2008

Table Of Contents

1	Summary	3
	Introduction.....	4
2	Introduction	4
	2.1 Background	4
	2.2 Objective and scope of assignment	4
	2.3 Approach	6
	2.4 Structure and status of report.....	7
3	Destruction of confidential files on workstation	8
	3.1 Design	8
	3.2 Observation	8
A	References	10
B	Data File Erasing Certificat.....	11

1 Summary

1.01 At October 16, 2008 PricewaterhouseCoopers (PwC) visited RR Donnelley Moore in Cosne-sur-Loire, France. The visit was on behalf of Unie van Waterschappen to have an independent witness on the processes in place, dealing with the destruction of so called C10 file. This is a temporary file, which is being created out of a K10 file (containing names and addresses of voters), expanded with an ORC code identifying the voting form.

1.02 It goes without saying that the C10 file is highly confidential. This file is needed for the production of the votingforms prior to elections period from November 13, 2008 till November 25, 2008 in 26 water board districts (Dutch: "waterschappen"). C10 information is necessary to be able to respond on voters asking for a replacement form. In that case, the code of the form sent earlier will be blocked to prevent illegal voting.

1.03 After production of the votingform packages, but before the start of the elections in 26 water board districts this relationship is not needed anymore. It is even unwanted at that moment in time, since by using this file the voting secret may be jeopardized. Therefore C10 is to be absolutely deleted in time, i.e. before elections start. The one file that is needed to support vote counting is the file that only contains the codes of non-blocked voting forms.

1.04 On October 16th, 2008 PwC has witnessed activities of RRD. The duties reported cover the process of destruction of C10 and related production files concerning water board ID 0103 (Hoogheemraadschap van Rijnland).

2 Introduction

2.1 Background

2.01 In the fall of 2008 the water board district elections are being organised in The Netherlands. Each water board prepares the election list and the voter list itself. Everyone who is allowed to vote receives an election package, containing a ballot and election lists, per mail at his home address. The printing and distribution of these election packages is centrally organized, coordinated by Het Waterschapshuis. RRD Moore, located in Cosne-sur-Loire, France, has been contracted for printing ballot packages. Mailing will take place through the Dutch postal carrier.

2.02 To produce the election packages and get them ready for mailing each water board district supplies a file containing people entitled to vote. The Dutch Privacy Protection Act ("Wet Bescherming Persoonsgegevens") prescribes that this data is illegal to use for other purposes than holding the election and needs to be handled with the utmost care and security. In addition, safeguarding of voting secrecy has been captured in the Law on Water Boards ("Waterschapswet") as well as Order on Water Boards ("Waterschapsbesluit").

2.03 The data is being prepared for each water board district individually and automatically without human intervention on the RIES RIPOCS server, a secured server environment, in total 26 times. The encrypted C10 files are only usable for the production company RR Donneley. The Unie van Waterschappen itself as well as the other involved organisations aren't able to decipher the C10 files. RRD Moore downloads the ballot data per single water board district and is the only party which can decrypt each file using its private key. Once decrypted and pre-processed, the printing data needs to be transferred to the printing machines. The ballots are coded to enable checking its validity (not known as being replaced, no copy). Critical in the process is that all files have been destroyed before elections start, to prevent that afterwards completed ballots cannot be traced back to name and address of a particular voter.

2.04 This entire process has been described and formulated in a number of standards, among others, the tender. The Unie van Waterschappen considers the correctness and security of the ballot printing process of the utmost importance. To verify the compliancy of the printing company with these standards the Unie van Waterschappen has requested PricewaterhouseCoopers to witness the destruction of confidential data at RRD Moore.

2.2 Objective and scope of assignment

2.05 The objective of the assignment is formulating a witness report regarding the destruction of confidential files by the PrintServiceBureau (PSB), in particular of the WV-STUF C10 file by PrintServiceBureau (PSB) that have been used for the production of ballot packages for the water

board district elections 2008 (Dutch: waterschapsverkiezingen).

2.06 This includes observing whether the process has been executed in conformity with standards set.

2.07 The overall confidential file destruction process is outlined here below:

- The C10 encrypted, the C10 decrypted, the LDF formatted flat file and all the created files on the dedicated workstation 'IT-476-wks' are securely deleted when they are no longer needed following the deletion planning:
  - Thursday, October 16th
  - Wednesday, October 22nd
  - Thursday, October 30th
  - Wednesday, November 5th
  - Wednesday, November 12th (to be confirmed at the moment of writing this report)
- The medium storage/disk of the dedicated workstation will be securely erased (with Secure IT) at the end of the assignment (forecast deadline November 12th, 2008).
- The DCT formatted files stored on the print server are deleted when they are no longer needed. The hard disks of the print server will be securely formatted at the end of the assignment (forecast deadline November 12th, 2008).
- All the tapes dedicated to the Waterschappen back-up files will be physically destroyed (fire destruction) at the end of the assignment (forecast deadline November 12th, 2008).
- The Private key used for the decryption is stored in a CD and only loaded on the dedicated workstation during the decryption procedure. The private key loaded is securely deleted (with Secure IT) after the decryption of the files. The CD will be physically destroyed at the end of the assignment (forecast deadline November 12th, 2008).

2.08 Per working day that file destruction is planned and performed, a separate report will be written.

2.09 This report covers the process of destructing performed on October 16 covering the destruction of C10 encrypted, the C10 decrypted, LDF formatted flat file and other related files of the water board ID 0103 (Hoogheemraadschap van Rijnland) on the dedicated workstation 'IT-476-wks'.

2.10 This report exclusively describes what PricewaterhouseCoopers has observed within the set scope, using the process descriptions that have been provided.

2.11 The assignment does not include the evaluation of standards to see if they are appropriate and adequate. Based on the results of the examination therefore no conclusions can be drawn whether the examined process is safe and reliable. The report exclusively describes what the auditor has observed and whether the process has been executed in conformity with the set standards and process descriptions.

2.12 It only gives an image of the process part which is involved in the investigation. The security of the dedicated Windows workstation (used for among others downloading and decrypting the data) is also not included in the investigation, just as reliability, correctness and security of the provided data itself. Also the use of data in the production process by the printing agency after the data have been transferred to the printing machines, the security of this data and the source file up until the disposal of this data is not evaluated.

2.13 PricewaterhouseCoopers is not allowed to review and has not reviewed the contents of the C10 file. As a result exclusively the correctness of the process is reviewed and not the outcome.

2.3 Approach

2.14 According to our proposal, we performed the assignment in three stages. At first, we prepared ourselves for visiting the plant in France by means of studying documents and a meeting with Mr. Simon Bouwman, programmamanager of Het Waterschapshuis on Wednesday October 15, 2008.

2.15 Next, we visited RR Donnelley Moore on Thursday October 16, 2008. That day we met Ms. S. (Sylvie) Gauvin (Customer Service Manager) and Mr. P. (Patrick) Linarès (Pre-press manager). Based on this we were able to fine-tune our view on the design of the controls in place. After this introduction, Mr. Linarès has shown the dedicated workstation and directories, which had been used for downloading and decrypting the C10 file and creating production files on behalf of water board of Rijnland. He also performed the destruction of the confidential files. We gathered screen shots of all of the processes into our file.

2.16 During the wrap-up of our visit also Mr. G. (Gérard) Dymny was present. Mr. S. (Sylvain) Daoust (IT Europe Director) was not present during our visit.

2.17 Finally, we wrote a draft report based upon our findings. The draft report has been presented respectively to Ms. S. (Sylvie) Gauvin of RR Donnelley Moore, Mr. S. (Simon) Bouwman of Het Waterschapshuis and Mr. J. Gunter of Unie van Waterschappen. After processing of comments received, the report has been made final.

2.4 Structure and status of report

2.18 After the introductory first chapter, the report describes the destruction of the confidential files at workstation. This chapter starts with the design of controls, followed by our observations regarding this design. The design is derived from our preparatory work as well as the interview in France. The observations are based on witnessing the activities performed by Mr. Patrick Linarès.

2.19 This report is written on behalf of Unie van Waterschappen and made available to Unie van Waterschappen. The report may not be disclosed without permission of PricewaterhouseCoopers. Publishing quotations is not allowed.

3 Destruction of confidential files on workstation

3.1 Design

3.01 The confidential files concerning the 26 water board districts will be securely deleted using the dedicated software "Secure IT" (Cypherix society). Secure IT shreds the physical memory (hard disk) and the live memory/buffer (RAM) by overwriting several times storage space of the medium.

3.02 When the confidential files are no longer needed, they are securely erased by one of the two authorized persons (Sylvain Daoust, IT Europe Director or Patrick Linares, Pre-press manager) following the deletion planning :

- ✓ Thursday, October 16th
- ✓ Wednesday, October 22nd
- ✓ Thursday, October 30th
- ✓ Wednesday, November 5th
- ✓ Wednesday, November 12th (to be confirmed at the moment of writing this report)

3.03 A destruction certificate will be delivered by RRD-Moore for each water board after the deletion of all their related files.

3.04 The medium storage/disk of the dedicated workstation will be securely erased (with secure IT) at the end of the assignment (forecast deadline: 12/11/08).

3.2 Observation

3.05 During our visit on October 16, 2008, we observed the deletion of the C10 files - both encrypted and decrypted - as well as other files that have been downloaded and/or created on the dedicated workstation IT-476-wks for the treatment of the Water board ID 0103 (Hoogheemraadschap van Rijnland)

3.06 We had witnessed that Patrick Linares used the shredding function of the "Secure IT" software to delete the files mentioned. Secure IT shreds the physical memory (hard disk) and the live memory/buffer (RAM) by overwriting (3 passes) storage space of the medium.

3.07 After completing the usage of "Secure IT" we have witnessed on the dedicated workstation that the files regarding water board ID 0103 (Hoogheemraadschap van Rijnland) were no longer visible in the Waterschappen directory files of the dedicated workstation "IT-476-wks".

3.08 We received a copy of a certificate (enclosed as appendix B) signed by mr. Linarès, stating the full destruction of C10 files - both encrypted and decrypted - as well as other files that have been downloaded and/or created on the dedicated workstation IT-476-wks for the treatment of the water board ID 0103 (Hoogheemraadschap van Rijnland).

A References

#	Document	Owner	Date
1.	Security Plan Waterschappen	RRD Moore	18-08-2008
2.	Data file erasing certificate	RRD Moore	16-10-2008
3.	Bijlage 1 A PvE perceel 1 stempakket 111007 Definitief	Unie van Waterschappen	11-10-2007

B Data File Erasing Certificat

Productie 5

MOORE®

**RESPONSE
MARKETING**

Patrick Linarès
EDP Manager
Z.I. DU TREMBLAT – VILLECHAUD
58209 COSNE COURS sur LOIRE
FRANCE
Tel : +33-(0)3-86 28 72 00
Direct Tel : +33-(0)3-86 28 72 16
Fax : +33-(0)3-86 28 72 13
E-mail : patrick.linarès@moore.com

DATA FILE ERASING CERTIFICAT

Cosne sur Loire, October, the 22th, 2008

I certify that the C10 file - both encrypted and decrypted - as well as other files that have been downloaded and/or created on the dedicated workstation IT-476-wks for the treatment of the Waterboard ID 0301 have been deeply erased using the Cypherix Secure IT software 3.1.7.

The number of passes in order to securely delete the data file was set at 7.

I also certify that no files have been left at the workstation IT-476-wks.

Date of action: October 22, 2008

Time of starting: 10:30:25

Time of ending: 10:33:43

Hereby present was

- Jean-François Cana from Pricewaterhousecoopers company.

Patrick Linarès
EDP Manager

Productie 6

Analyse uitslag berekening van de Portal

Auteur	Hans van Bohemen
Versie	1.0
Datum	9 oktober 2008
Status	Definitief

Documentgegevens

Opdrachtgever	Het Waterschapshuis
Projectmanager	Henk van Dam
Projectcode	WATERSCHAP_2008_070
Document titel	Analyse uitslag berekening van de Portal
Bestandsnaam	Analyse uitslag berekening van de Portal.doc
Archief naam	
Trefwoorden	
Status	Voorlopig
Verspreiding	Het Waterschapshuis Projectleden Collis

Collis BV
De Heyderweg 1
2314 XZ LEIDEN
Tel. 071 – 581 36 36
Fax 071 – 581 36 30
E-mail info@collis.nl
Website www.collis.nl

© COLLIS BV

Alle rechten voorbehouden. Het is niet toegestaan (gedeelten van) dit document te verveelvoudigen, op te slaan in een automatisch gegevensbestand of openbaar te maken in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Collis BV. Alle namen gemerkt met ® zijn gedeponeerde handelsmerken van gerelateerde producenten.

Versieoverzicht

Versie	Datum	Status	Auteur
0.1	17/09/2008	Voorlopig	Hans van Bohemen
1.0	09/10/2008	Definitief	Hans van Bohemen

Wijzigingshistorie

Versie	Datum	Reden wijziging
0.1	17/09/2008	Eerste versie, onderdeel van Ketentest3
1.0	09/10/2008	Tweede versie, apart rapport.

INHOUDSOPGAVE

MANAGEMENTSAMENVATTING.....	4
1 INLEIDING.....	5
2 WERKWIJZE.....	6
3 ANALYSE	7
3.1 DE GELDIGE STEMMEN.....	7
3.2 DE ONGELDIGE STEMMEN.....	7
3.2.1 LIJST 0.....	8
3.2.2 COMBINATIE LIJST-KANDIDAAT BESTAAT NIET.....	8
3.2.3 HET GEBOORTEJAAR IS NIET CORRECT	8
3.2.4 GEBLOKKEERDE STEMBILJET	8
3.3 BLANCO STEMMEN.....	9
3.4 ANALYSE OCR-CODES IN HET K30 BESTAND.....	9
4 RESULTATEN	10
REFERENTIES	11
BIJLAGE 1 DE UITSLAG.....	12
BIJLAGE 2 GEEN LIJST INGEVULD	18
BIJLAGE 3 ONGELDIGE COMBINATIE LIJST, KANDIDAAT	23
BIJLAGE 4 GEBOORTEJAAR NIET CORRECT.....	25
BIJLAGE 5 BLANCO STEMMEN.....	28
BIJLAGE 6 GEBLOKKEERD STEMBILJET	30

MANAGEMENTSAMENVATTING

In één van de ketentesten ter voorbereiding van de waterschapsverkiezingen 2008 is er voor een testverkiezing 12.488 stembiljetten verwerkt. Hiervan waren er 12.138 correct ingevuld en 350 bewust niet correct ingevuld. Het Verwerking Print Service Bureau (VPSB) heeft deze biljetten verwerkt en de resultaten opgestuurd naar de Portal die een uitslagberekening heeft gedaan en dit gerapporteerd.

In deze analyse is de uitslagberekening van de Portal handmatig over gedaan. Daarbij komen we tot dezelfde uitslag en dezelfde afgekeurde en blanco stemmen.

1 INLEIDING

Voor de waterschapsverkiezingen is er een ketentest gedaan waarbij een groot aantal teststembiljetten gedrukt zijn. Door thuiswerkers zijn deze biljetten ingevuld en daarna door het Verwerking Print Service Bureau (VPSB) verwerkt. De resultaten van VPSB zijn verstuurd naar de Portal die vervolgens een uitslag moet produceren.

Dit rapport beschrijft de analyse of de uitslag van deze ketentest die door de Portal berekend is ook correct is.

2 WERKWIJZE

VPSB levert een bestand op (K30) dat door de Portal verwerkt wordt. In dit bestand staat voor elke stem de gegevens zoals VPSB dat van het stembiljet heeft ingelezen. De waardes die doorgegeven worden in het K30-bestand zijn:

- OCR-regel
- Geboortejaar
- Lijst keuze
- Kandidaat keuze

Als VPSB één of meerdere van de bovenstaande gegevens niet goed heeft kunnen inlezen dan kan dit leiden tot afkeuring van het stembiljet. Voorbeelden hiervan zijn het doorstrepen van de OCR-regel, dubbele keuze bij de lijst of kandidaat keuze. Dit zal leiden tot een ongeldige stem.

De Portal levert 2 rapporten op:

- ❖ wvv_REPORT_VPSBSTATS: Poststem conversie statistieken
- ❖ wvv_REPORT_TALLYCOUNT: Telling van de stemmen

Het eerste rapport geeft overzicht van het totaal aantal verwerkte stembiljetten. Elke verwerkt stembiljet komt overeen met een record in het K30 bestand. Hierin is een veld opgenomen dat voor de correct verwerkte stembiljetten aangeeft of deze automatisch of handmatig verwerkt is. Voor de afgekeurde stembiljetten geeft dit veld de reden van afkeuring aan.

Het tweede rapport geeft een telling van de stemmen. De correct verwerkte stemmen worden als volgt onderverdeeld:

- ❖ Geldige stemmen worden verdeeld over de kandidaten en lijsten. Op basis hiervan worden later de zetels verdeeld.
- ❖ Ongeldige stemmen: er zijn 4 redenen waarom een stem aangeleverd door VPSB ongeldig kan zijn:
  - De lijst is niet goed ingevuld (meerdere lijsten of geen lijst).
  - De combinatie lijst-kandidaat bestaat niet.
  - Het geboortejaar is niet correct ingevuld.
  - De stem is uitgebracht met een vervallen of een niet uitgegeven stembiljet.
- ❖ Blanco stemmen.

In dit rapport is een analyse gedaan of de rapportages van de Portal correct zijn. Daartoe zijn de gegevens van de K30 bestanden ingelezen in een database. Dan is het mogelijk om de uitslagverwerking van de Portal handmatig over te doen en te controleren of deze dezelfde resultaten oplevert.

3 ANALYSE

3.1 De geldige stemmen

In deze test is er door VPSB K30-bestanden aan de Portal aangeleverd met daarin 12.488 stemmen. Van deze stemmen hebben er 350 een status die betekent dat ze afgekeurd zijn door VPSB (het veld "procsp_Total" is dan groter dan 50). Er blijven dan 12.138 correct uitgebrachte stemmen over. Deze aantallen worden precies zo genoemd in het wvv_REPORT_VPSBSTATS rapport.

Ten behoeve van de analyse is het K30-bestand ingelezen in een database. Van het originele bestand dat gebruikt is voor het aanmaken van de stembrieven is de OCR-waarde en geboortejaar ook in een tabel ingelezen (de tabel C10). Daardoor is het mogelijk om te controleren of het geboortejaar dat ingevuld is door de kiezer (en dat dus in de K30 staat) overeen komt met zijn echte geboortejaar dat in de tabel C10 staat.

De uitslag van de stemming kan dan bepaald worden door een select-statement op deze tabellen:

```
SELECT K30.list as Lijst, K30.candidate as Kandidaat, Count(*) AS  
AantalStemmen  
FROM K30, C10  
WHERE K30.ocr=C10.ocr  
AND K30.procsp_Total<50  
AND K30.abel=C10.birthyear  
GROUP BY K30.list, K30.candidate;
```

De uitslag van dit select-statement is opgenomen in bijlage 1. Deze uitslag komt precies overeen met de uitslag uit het wvv_REPORT_TALLYCOUNT rapport van de Portal met de volgende kanttekening:

- ❖ Als er door de kiezer geen kandidaat is aangekruist dan wordt dit in het K30 bestand als kandidaat 0 geplaatst. De Portal telt deze stemmen op bij kandidaat 1 van de betreffende lijst.
- ❖ Er is van te voren 1 stempakket vervallen verklaard. In de rapportage van de Portal wordt dit gemeld. Er is in dit rapport 1 kandidaat (lijst 15 kandidaat 3) die een stem minder heeft dan op basis van het select-statement verwacht mocht worden. Dit is in verband met het vervallen stempakket overeenkomstig de verwachting.

3.2 De ongeldige stemmen

De Portal berekent voordat de verkiezingen beginnen voor elke unieke ocr-waarde, het daarbij behorende geboortejaar en alle mogelijke correcte lijst-kandidaat combinaties een zgn. technische stem. Dit levert een lijst met geldige technische stemmen op. Dezelfde berekening kan uitgevoerd worden met de opgegeven ocr-waarde, geboortejaar, lijst en kandidaat nummer en levert ook een technische stem op. Door te kijken of deze technische stem voorkomt in de lijst met geldige technische stemmen kan de Portal bepalen of de stem correct is. Op deze wijze kan de Portal bepalen of een combinatie van ocr-waarde, geboortejaar, lijst en kandidaat correct is zonder dat deze gegevens afzonderlijk opgeslagen zijn.

3.2.1 Lijst 0

Deze stemmen zijn afgekeurde stemmen omdat er geen lijst is ingevuld: Deze zijn opgenomen in het K30 bestand met lijst 0. Ze kunnen uit het K30 bestand gefilterd worden door het volgende select statement:

```
SELECT K30.list AS Lijst, K30.candidate AS Kandidaat, K30.ocr  
FROM K30  
WHERE K30.procsp_Total<50  
AND K30.list=0;
```

Het resultaat van deze query staat in Bijlage2 (het betreffen 131 stemmen).

3.2.2 Combinatie lijst-kandidaat bestaat niet.

Afgekeurde stemmen omdat de combinatie lijst-kandidaat niet bestaat kunnen bepaald worden door het K30 resultaat te houden tegen de kandidaten lijst. Ook van deze fout uitgebrachte stemmen is de ocr-waarde opgehaald en in een tabel gezet (dit betreffen 22 stemmen). Resultaten staan in bijlage 3.

3.2.3 Het geboortejaar is niet correct

Een verkeerd geboortejaar in het K30 bestand moet leiden tot een afgekeurde stem. De Portal doet dit doordat de zgn. technische stem die berekend wordt niet voorkomt in de lijst met geldige technische stemmen.

Voor deze analyse zijn de gegevens (ocr-waarde en bijbehorend geboortejaar) ingelezen in de database in een aparte tabel (C10). Daardoor kunnen we door middel van een select-statement bepalen voor welke stemmen in het K30-bestand het geboortejaar niet correct is:

```
SELECT K30.list AS Lijst, K30.candidate AS Kandidaat, K30.ocr  
FROM K30, C10  
WHERE K30.ocr=C10.ocr  
AND K30.procsp_Total<50  
AND K30.abel<>C10.birthyear;
```

De resultaten van deze query staan in bijlage 4 en levert 65 stemmen op.

3.2.4 Geblokkeerde stembiljet

Er is één stembiljet geblokkeerd en toch een stem mee uitgebracht.

Vanuit de Portal is een logfile aangeleverd met daarin alle ocr-codes waarvoor de uitgebrachte stem niet mee genomen is in de uitslag. Dit betreffen 252 ocr-codes. De ocr-codes in deze lijst komen precies overeen met:

- ❖ 131 codes van lijst 0 (Bijlage 2).
- ❖ 22 codes van lijst-kandidaat bestaat niet (Bijlage 3).
- ❖ 65 codes van geboortejaar niet correct.(Bijlage 4).
- ❖ 33 codes van de blanco stemmen (Bijlage 5).

Dan blijft er nog 1 ocr-code over. De ocr-codes van de logfile zijn in tabel OCR_LOG geplaatst. De ocr-code van het vervallen stempakket kan dan bepaald worden door de volgende selectie:

```
SELECT OCR_LOG.Ocr
FROM OCR_LOG
WHERE ((OCR_LOG.Ocr) Not In (select [ocr - Lijst/Kandidaat NOK].ocr from [ocr
- Lijst/Kandidaat NOK])
And (OCR_LOG.Ocr) Not In (select [ocr van blancos].ocr from [ocr van blancos])
And (OCR_LOG.Ocr) Not In (select [ocr van lijst 0].ocr from [ocr van lijst 0])
And (OCR_LOG.Ocr) Not In (select [ocr-abel-fout].ocr from [ocr-abel-fout]));
```

Het resultaat van deze selectie staat in Bijlage 6.

Uit het K30 bestand blijkt dat de stem van deze ocr-code is uitgebracht op lijst 15 kandidaat 3.

Dit is ook het enige verschil tussen de rapportage van de Portal en de uitslag berekend in paragraaf 3.1 (immers bij deze laatste was geen rekening gehouden met het geblokkeerde stembiljet).

3.3 Blanco stemmen.

Blanco stemmen zijn geen geldige en ook geen ongeldige stemmen. In het systeem zijn ze eenvoudig te achterhalen door op lijst 99 te selecteren:

```
SELECT K30.list AS Lijst, K30.candidate AS Kandidaat, K30.ocr
FROM K30
WHERE K30.proccsp_Total<50
AND K30.list=99;
```

De resultaten staan in bijlage 5 (Het levert 33 stemmen op).

In deze rapportage van de Portal (wvv_REPORT_TALLYCOUNT) zat nog een fout waardoor de blanco stemmen werden geteld bij de stemmen met een onbekende technische stemcode. In een latere componenttest is geconstateerd dat deze fout is opgelost en blanco stemmen worden apart gerapporteerd.

3.4 Analyse ocr-codes in het K30 bestand.

Er is ook nog een analyse gedaan of de ocr-codes die door VPSB aangeleverd worden in het K30 bestand correct zijn. Alle 12.488 ocr codes in het K30 bestand komen ook voor in het bestand dat gebruikt is voor het aanmaken van de stembiljetten. M.a.w. als er door VPSB een ocr-code is herkend of ingevoerd dan was het in alle gevallen correct.

4 RESULTATEN

De aantallen geldige, ongeldige stemmen en blanco stemmen en de uitslag (stemmen per correcte combinatie van lijst-kandidaat) die door de Portal gerapporteerd zijn, komen exact overeen met de aantallen uit onze analyse.

REFERENTIES

Ref.	Titel	Auteur	Status	Versie	Datum
[1]	wvv REPORT VPSBSTATS	De Portal	Definitief	1.0	9 sept 2008
[2]	wvv REPORT TALLYCOUNT	De Portal	Definitief	1.0	9 sept 2008

BIJLAGE 1 DE UITSLAG

Uitslag met geboortejaar controle		
Lijst	Kandidaat	AantalStemmen
0	0	5
0	1	7
0	3	118
0	7	1
1	1	57
1	2	54
1	3	56
1	4	46
1	5	14
1	6	60
1	7	64
1	8	27
1	9	31
1	10	53
1	11	45
1	12	47
1	13	65
1	14	64
2	1	38
2	2	37
2	3	31
2	4	35
2	5	15
2	6	27
2	7	42
2	8	41
2	9	30
2	10	21
2	11	19
2	12	23
2	13	30
2	14	23
2	15	22
2	16	29
2	17	27
2	18	27
2	19	28

Uitslag met geboortejaar controle		
Lijst	Kandidaat	AantalStemmen
2	20	26
3	1	205
3	2	155
3	3	161
3	4	114
3	5	1
3	6	1
4	0	2
4	1	290
4	2	293
5	0	5
5	1	5
5	2	3
5	3	3
5	4	3
5	5	3
5	6	6
5	7	3
5	8	6
5	9	5
5	10	4
5	11	2
5	12	5
5	13	4
5	14	2
5	15	4
5	16	2
5	17	2
5	18	6
5	19	5
5	20	13
6	0	2
6	1	475
6	2	3
6	3	1
7	0	1
7	1	67
7	2	61
7	3	92
7	4	114
7	5	75

Uitslag met geboortejaar controle		
Lijst	Kandidaat	AantalStemmen
7	6	56
7	7	1
7	8	1
8	0	3
8	1	317
8	2	289
8	3	272
8	4	1
8	6	1
8	20	1
9	0	5
9	1	163
9	2	83
9	3	97
9	4	123
9	5	119
9	6	170
9	7	150
9	8	2
9	9	3
9	10	1
9	20	1
10	0	1
10	1	57
10	2	65
10	3	61
10	4	66
10	5	68
10	6	67
10	7	63
10	8	69
10	9	66
10	10	67
10	11	68
10	12	71
10	13	41
11	0	4
11	1	57
11	2	56
11	3	64
11	4	62

Uitslag met geboortejaar controle		
Lijst	Kandidaat	AantalStemmen
11	5	51
11	6	67
11	7	81
11	8	68
11	9	86
11	10	77
11	11	47
11	12	42
11	13	31
11	14	41
11	15	43
11	16	37
11	18	1
12	1	126
12	2	124
12	3	122
12	4	122
12	5	121
13	0	3
13	1	80
13	2	70
13	3	73
13	4	98
13	5	86
13	6	79
13	7	87
13	8	78
13	9	1
13	13	1
14	0	1
14	1	92
14	2	83
14	3	98
14	4	73
14	5	83
14	6	67
14	7	121
14	8	124
14	9	90
14	10	1
15	0	3

Uitslag met geboortejaar controle		
Lijst	Kandidaat	AantalStemmen
15	1	200
15	2	227
15	3	225
16	1	257
16	2	285
17	0	5
17	1	55
17	2	40
17	3	40
17	4	41
17	5	35
17	6	35
17	7	42
17	8	34
17	9	37
17	10	53
17	11	40
17	12	41
17	13	35
17	14	16
17	15	22
17	16	29
17	17	39
17	18	27
17	19	37
17	20	27
18	0	2
18	1	814
99	0	16
99	1	15
99	2	2

BIJLAGE 2 GEEN LIJST INGEVULD

ocr van lijst 0		
Lijst	Kandidaat	Ocr
0	3	74020001000000003748152384683789699771
0	3	74020001000000002112941756096282003957
0	3	74020001000000001340076785410905606849
0	3	74020001000000001773933904234620653433
0	3	74020001000000003854505022586658877567
0	3	74020001000000003875025968160379268678
0	3	74020001000000002420971932896828625181
0	3	74020001000000003952707482092948961777
0	3	74020001000000001953751512786372699312
0	3	74020001000000002300218379490816169385
0	3	74020001000000002328004948603682260180
0	3	7402000100000000134626265035607199404
0	3	7402000100000000206515136457114171593
0	3	74020001000000004251439879595096583249
0	3	74020001000000002138807775834589519530
0	3	74020001000000000974477885711549179374
0	3	74020001000000003324110854152540650191
0	3	74020001000000002490618665898446770655
0	3	74020001000000004143002764521837513253
0	3	74020001000000003780935519241223662221
0	3	74020001000000001471056450420295440811
0	3	74020001000000003958234013262584703694
0	3	74020001000000003608964140266691138559
0	3	74020001000000003083597591300130695846
0	3	74020001000000004238380622725541652267
0	3	74020001000000001119439497572025489314
0	3	74020001000000003131493383976419000586
0	3	74020001000000004069019504784303652747
0	3	74020001000000001810648776066392890218
0	3	74020001000000004460923781588804422798
0	3	74020001000000002859370922303237772146
0	3	74020001000000001453845366712536672800
0	3	74020001000000003180324777480802047428
0	3	74020001000000000551841662881381954375
0	3	7402000100000000460834230558338277400
0	3	74020001000000003069630876102533951591
0	3	74020001000000003024749832009025674839

ocr van lijst 0		
Lijst	Kandidaat	Ocr
0	3	74020001000000001296887899142924731279
0	0	74020001000000001616239717044345769614
0	0	74020001000000004321249959111304211683
0	0	74020001000000001526772970647578694752
0	0	74020001000000002471669697246225791695
0	1	74020001000000000722330717366348047429
0	3	74020001000000004683528369704800880251
0	3	74020001000000003793492017754207623014
0	3	74020001000000000750396083410765640880
0	3	74020001000000003069518606219929621265
0	3	7402000100000000076630867643845841542
0	3	74020001000000001101991434075666809864
0	3	74020001000000004106347187460964298116
0	3	74020001000000004654847458550447449437
0	3	74020001000000003960449401835933818298
0	3	74020001000000000634971460182047054845
0	3	74020001000000004403608179860954956723
0	3	74020001000000001778144604459456236846
0	3	74020001000000001528427296850258366297
0	3	74020001000000000898285271675418943795
0	3	74020001000000003154978117081773420672
0	3	74020001000000000687062114244742167575
0	3	74020001000000000300485184819084856899
0	1	74020001000000003505503428711035192784
0	1	74020001000000003198187008953616764182
0	1	74020001000000003879923146053859081788
0	1	74020001000000002188030176653448841056
0	1	74020001000000003051646844280507554365
0	1	74020001000000000309937296610147814416
0	3	74020001000000004350555705996842202367
0	3	74020001000000004136112990439570335748
0	3	74020001000000002293263501339558025581
0	3	74020001000000003843091756299150971441
0	3	74020001000000001738403255008090077523
0	3	74020001000000001278095430339420132211
0	3	74020001000000001714543985020368454834
0	3	74020001000000003669448207315436665879
0	3	74020001000000001803666867968773651352
0	3	74020001000000004006856172768769902450
0	3	74020001000000004456301903322934213274
0	3	74020001000000004294702237434761894879

ocr van lijst 0		
Lijst	Kandidaat	Ocr
0	3	74020001000000003770732793830857245314
0	3	74020001000000003342039173824041401954
0	3	74020001000000003313935347971982955751
0	3	74020001000000004115289068350860608395
0	0	74020001000000003641149544387284389731
0	7	74020001000000000804567960593695007885
0	3	74020001000000001774315838272242396628
0	3	74020001000000002824569124254816318175
0	3	74020001000000004066742121410335948079
0	3	7402000100000000406632970862833911276
0	3	74020001000000001877093784426670388498
0	3	74020001000000003975294348312503897801
0	3	74020001000000001783372849931831887139
0	3	74020001000000001626152460681468566504
0	3	74020001000000002737171407738204541013
0	3	74020001000000001189414347999412186207
0	3	74020001000000003624284037418852186042
0	3	7402000100000000237889480511221474014
0	3	74020001000000001249793678971201115702
0	3	74020001000000001768009198598306862985
0	3	74020001000000003334676784560717298574
0	3	74020001000000000852272452131659282298
0	3	74020001000000003136711565538684734307
0	3	7402000100000000214797073038882703157
0	3	74020001000000001520429992534230330410
0	3	74020001000000002792547401290648842275
0	3	74020001000000003502516086660761371454
0	3	74020001000000000542320422584324868695
0	3	74020001000000000468355804463970819249
0	3	74020001000000000804945194464831417992
0	3	74020001000000000908279558700972041960
0	3	74020001000000001795520584428593425638
0	3	74020001000000002219360063221649135538
0	3	7402000100000000165490704539282562076
0	3	74020001000000004492110596589947971978
0	3	74020001000000000469202732672990189540
0	3	74020001000000004286724712813340506412
0	3	74020001000000001625591873225785395372
0	3	74020001000000001055394841872080030258
0	3	74020001000000002586252443188676058844
0	3	74020001000000003145845965001255439187

ocr van lijst 0		
Lijst	Kandidaat	Ocr
0	3	74020001000000001087000129686111371135
0	3	74020001000000004291425809176913038873
0	3	74020001000000004053891386100236450058
0	3	74020001000000003858209824951839671694
0	3	74020001000000003905873348223973846803
0	3	74020001000000002845911962305726853124
0	3	74020001000000003631013554685106685045
0	3	74020001000000002911978557202950347349
0	3	74020001000000004502584375185415805067
0	3	74020001000000000131906986103109983079
0	3	74020001000000000606429743142375768694
0	3	74020001000000004175902578566057776298

BIJLAGE 3 ONGELDIGE COMBINATIE LIJST, KANDIDAAT

foute ocrs - combi NOK		
lijst	kandidaat	ocr
11	18	74020001000000004109803339751477918530
9	10	74020001000000002028061069642330648946
3	5	74020001000000004652838571538973213864
3	6	74020001000000001968148542230850003110
6	2	74020001000000003332781501994240207927
6	2	7402000100000000018635867012120779043
6	2	7402000100000000702699731639828729085
6	3	74020001000000001918826960546264654207
7	7	74020001000000001290496928260309849074
7	8	74020001000000002527460317893312606323
8	4	74020001000000003525701752208219100321
9	8	74020001000000002357064160743022015124
9	8	74020001000000004227742236322269272441
9	9	74020001000000004364748347023406610682
9	9	74020001000000004447536812981118003780
9	9	74020001000000003064575926920787826756
9	20	74020001000000001180665859326836187790
13	9	74020001000000003422835748207291604055
13	13	74020001000000003346751978091632232463
14	10	74020001000000002396266883375833520879
8	6	74020001000000003589789332574564715951
8	20	74020001000000001034700306852870326038

BIJLAGE 4 GEBOORTEJAAR NIET CORRECT

ocr-abel-fout		
Lijst	Kandidaat	ocr
18	1	74020001000000001357811198752785216188
4	2	74020001000000003190128597609789115566
4	2	74020001000000001128648089482088490882
4	2	74020001000000000631418757119167815932
4	2	74020001000000001427725497453596132099
4	2	74020001000000000987836222319279966064
11	4	74020001000000000541020499892476506574
8	2	74020001000000002775349604722355513403
18	1	74020001000000001160004223802774468912
13	6	74020001000000003341368346642365002003
9	1	74020001000000001896963511179344816104
4	1	74020001000000002409434591234348836167
1	1	74020001000000004621670133469507716621
6	1	74020001000000003348463137067057300061
11	1	7402000100000000161418074658221738573
11	1	74020001000000002210969575615945936350
6	1	74020001000000001864878224321036483591
9	1	74020001000000004694358055538753701027
7	1	74020001000000003520040213186359501543
8	1	74020001000000001633108110888025576219
8	1	74020001000000002272473507658266136354
15	1	74020001000000001067646366751607753230
7	1	74020001000000004362497174657767576862
11	1	74020001000000004040192485201082034644
10	1	74020001000000002563547374961658065404
3	1	74020001000000001763693803728624733170
2	1	74020001000000002315197328178876856200
7	1	74020001000000003509710878202102918431
6	1	74020001000000002784591436257022838230
14	1	74020001000000000328340066213119497088
13	1	74020001000000002204804510087472336406
15	1	74020001000000002177493242884252346580
7	1	74020001000000003192941559381216544284
6	1	74020001000000004002424430820184882234
9	1	74020001000000002175104197069307995019
11	1	74020001000000002326148154992678639933
4	1	74020001000000002049969500478448078647

ocr-abel-fout		
Lijst	Kandidaat	ocr
3	1	74020001000000003684654697012842844438
9	1	74020001000000004168844381737588932794
10	1	74020001000000001286314703945488208547
14	1	74020001000000002074675821129025671528
13	1	74020001000000002796557141450988804385
13	6	74020001000000004380085221676662220826
13	1	74020001000000000912494359923271481927
7	1	74020001000000003253772585066568580365
9	1	74020001000000001416790080055197143324
8	1	74020001000000000523467053875166693655
18	1	74020001000000001968683247022910830022
6	1	7402000100000000489475358316006394924
7	4	74020001000000004572273035915699362072
3	1	74020001000000000030090606628056699266
12	1	74020001000000003126633938299664250089
16	1	74020001000000001999644913220860253904
7	1	74020001000000003990393389533079041239
8	1	74020001000000002217577803917200794191
3	2	74020001000000003638574170013629271159
3	2	74020001000000003184039106224877347500
17	9	74020001000000001184846924858060115965
7	4	74020001000000003097309442755861256906
18	1	74020001000000000414807505971477234716
8	1	74020001000000002473925083160449951478
3	1	7402000100000000330518804176246117114
18	1	74020001000000000340659658467079790706
12	2	74020001000000001414215572950822985350
10	11	74020001000000002379979753652910297177

BIJLAGE 5 BLANCO STEMMEN

ocr van blancos		
Lijst	Kandidaat	ocr
99	0	74020001000000002389873426614747304739
99	0	74020001000000000692743341575834306698
99	0	74020001000000002682827062834196679745
99	0	74020001000000002896158924052686290004
99	1	74020001000000004247701629505043237439
99	1	74020001000000003146962098616833416402
99	1	74020001000000004075005036402385756417
99	1	74020001000000000537756083796063637452
99	0	74020001000000003276455095274853974804
99	0	74020001000000002500316433098057313743
99	0	74020001000000002552895714579376938869
99	0	74020001000000003580847322093770838212
99	0	74020001000000002401884559700523948700
99	0	74020001000000003155057066697198244615
99	0	74020001000000001258876240125952959576
99	0	74020001000000002287300153364744392889
99	0	74020001000000001366686352611787561263
99	0	74020001000000002598173421901757427506
99	0	74020001000000002224141280006014503319
99	1	74020001000000001920732584871485284449
99	1	7402000100000000255573226623372006332
99	1	74020001000000001836114555549382455314
99	1	74020001000000000698084973827564471422
99	1	74020001000000003556682100832960048972
99	0	74020001000000003057454052464877109751
99	1	74020001000000004051957031899780121752
99	2	74020001000000001869816071445902420843
99	1	74020001000000002747580405218720879500
99	2	74020001000000002921259802032416965391
99	1	74020001000000003334797756124250347085
99	1	74020001000000000563690924931423797413
99	1	74020001000000000815426070190812080207
99	1	74020001000000002185672063037370854535

BIJLAGE 6 GEBLOKKEERD STEMBILJET

---

ocr van geblokkeerd stembiljet
Ocr
74020001000000002438065869736471195876

